

Міністерство освіти й науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет правничих наук

Кафедра загальнотеоретичного правознавства та публічного права

Магістерська робота

освітній ступінь – магістр

на тему: **«ІНСТИТУТ СОЛІДАРНОЇ ТА СУБСИДІАРНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ПРОЦЕДУРІ БАНКРУТСТВА: ТЕОРЕТИКО-
ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПРОБЛЕМИ ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ»**

**«THE INSTITUTION OF JOINT AND SUBSIDIARY LIABILITY IN
BANKRUPTCY PROCEEDINGS: THEORETICAL AND LEGAL
FOUNDATIONS AND ISSUES OF PRACTICAL APPLICATION»**

Виконала: студентка 2-го року навчання
Спеціальність 081 Право
Смородіна Діана Сергіївна

Керівник: Кравченко Н.Г.,
кандидат юридичних наук

Рецензент:

Магістерська робота захищена
З оцінкою _____
Секретар ЕК _____
«__» _____ 2026 р.

Київ-2026

**Декларація
академічної доброчесності**

Я, Смородіна Діана Сергіївна, студентка 2 року навчання магістерської програми за спеціальністю 081 «Право» факультету правничих наук НаУКМА:

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна/магістерська робота на тему: «Інститут солідарної та субсидіарної відповідальності у процедурі банкрутства: теоретико-правові засади та проблеми практичного застосування» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1-3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомлений;
- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки.

30.04.2026



Смородіна Д.С.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1	8
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ПРОЦЕДУРІ БАНКРУТСТВА	8
1.1. Поняття та правова природа відповідальності у банкрутстві	9
1.2. Співвідношення понять «солідарна» та «субсидіарна» відповідальність... 16	16
1.3. Еволюція інститутів солідарної та субсидіарної відповідальності у законодавстві України	20
1.4. Порівняльно-правовий аналіз механізмів відповідальності в українському та європейському праві	25
РОЗДІЛ 2	35
СУБСИДАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ПРОЦЕДУРІ БАНКРУТСТВА КРІЗЬ ПРИЗМУ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ.....	35
2.1. Законодавчі підстави притягнення до субсидіарної відповідальності.	35
2.2. Елементи складу правопорушення для покладення субсидіарної відповідальності	42
2.3. Визначення суб'єктів субсидіарної відповідальності у процедурі банкрутства	48
2.4. Розмір субсидіарної відповідальності та механізм її визначення.....	52
2.5. Щодо необхідності обвинувального вироку та процесуальних питань	54
2.6. Проблематика доведення причинно-наслідкового зв'язку між діями (бездіяльністю) суб'єктів відповідальності та неплатоспроможністю боржника	56
2.7. Роль ліквідатора у процесі притягнення до субсидіарної відповідальності	59
РОЗДІЛ 3	62
ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СОЛІДАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ПРОЦЕДУРАХ БАНКРУТСТВА.....	62
3.1. Правова основа солідарної відповідальності органів управління боржника	63
3.2. Суб'єктний склад солідарної відповідальності за невиконання обов'язку щодо ініціювання провадження у справі про банкрутство.....	67

3.3. Неплатоспроможність та її загроза як підстави виникнення обов'язку ініціювання провадження: критерії встановлення.....	69
3.4. Презумпція вини органів управління (керівника) боржника та межі її спростування.....	74
3.5. Визначення розміру солідарної відповідальності.....	77
ВИСНОВКИ.....	82

ВСТУП

Актуальність дослідження. Питання відповідальності осіб, які своїми діями або бездіяльністю спричинили неплатоспроможність боржника або не вжили своєчасних заходів щодо її запобігання набувають особливої актуальності в умовах розвитку ринкової економіки та підвищення значення ефективних механізмів захисту прав кредиторів. Інститут майнової відповідальності у справах про банкрутство в Україні почав формуватися з моменту прийняття у 1999 р. другої редакції Закону України «Про банкрутство», що отримала назву Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Подальший розвиток цього інституту відбувся із прийняттям Кодексу України з процедур банкрутства 18 жовтня 2018 року (далі – КУзПБ), який привів у відповідність до викликів сучасності правове регулювання відносин неплатоспроможності та, серед іншого, нормативну базу притягнення контролюючих осіб боржника до відповідальності.

Особливе місце у сучасному праві банкрутства займають інститути солідарної та субсидіарної відповідальності, які спрямовані на запобігання зловживанням з боку керівників, засновників та інших пов'язаних осіб боржника, а також на забезпечення реального задоволення вимог кредиторів.

Водночас, незважаючи на законодавче закріплення механізмів притягнення до солідарної та субсидіарної відповідальності, їх практичне застосування супроводжується значною кількістю проблем. До таких належать, зокрема, складність доведення причинно-наслідкового зв'язку між діями (бездіяльністю) органів управління боржника та настанням неплатоспроможності, неоднозначність визначення кола суб'єктів відповідальності, відсутність чітких критеріїв встановлення розміру відповідальності, а також суперечливість судової практики.

Крім того, сучасний стан економічної нестабільності, вплив воєнних дій на господарську діяльність суб'єктів господарювання, зростання кількості неплатоспроможних підприємств обумовлюють підвищення ролі інститутів

відповідальності у процедурах банкрутства. У таких умовах ефективність застосування солідарної та субсидіарної відповідальності безпосередньо впливає на баланс інтересів кредиторів і боржника, а також на довіру до інституту банкрутства в цілому.

Поряд з цим слід відзначити, що інститути солідарної та субсидіарної відповідальності у процедурах банкрутства в Україні значною мірою формуються не лише на рівні законодавчого регулювання, але й у процесі їх тлумачення та застосування судами.

Норми КУЗПБ у цій частині містять оціночні категорії та потребують конкретизації, що зумовлює активну роль судової практики у наповненні цих інститутів реальним змістом. У зв'язку з цим особливого значення набувають правові позиції Верховного Суду, які фактично визначають підходи до встановлення підстав, умов та меж відповідальності відповідних осіб. Вищезазначене свідчить про зростання ролі судового активізму у сфері банкрутства, що, з одного боку, сприяє розвитку правового регулювання, а з іншого – породжує ризики неоднозначності правозастосування та потребує наукового осмислення.

Науковий інтерес до проблематики відповідальності у справах про банкрутство підтверджується значною кількістю досліджень у цій сфері. Серед науковців, які приділяли увагу питанням відповідальності учасників відповідних правовідносин, слід відзначити праці П. Д. Пригузи, Б. М. Полякова, Я. О. Левшиної, С. В. Жукова. Водночас питання співвідношення солідарної та субсидіарної відповідальності, їх правової природи, а також особливостей застосування у процедурі банкрутства залишаються дискусійними та потребують подальшого комплексного дослідження.

Наш дослідницький інтерес до зазначеної проблематики зумовлений тим, що інститути солідарної та субсидіарної відповідальності є ключовими правовими механізмами захисту прав кредиторів у процедурах банкрутства, однак їх нормативний зміст та практична реалізація значною мірою визначаються не лише

законодавчим регулюванням, а й правотворчою діяльністю Верховного Суду, який в умовах неповноти чинного законодавства фактично виконує нормоутворюючу функцію.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі притягнення осіб до солідарної та субсидіарної відповідальності у справі про банкрутство.

Предметом дослідження є норми національного та зарубіжного законодавства, що регулюють інститути солідарної та субсидіарної відповідальності у процедурах банкрутства, а також судова практика їх застосування і наукові підходи до розуміння їх правової природи.

Метою кваліфікаційної роботи є комплексне дослідження теоретико-правових засад інститутів солідарної та субсидіарної відповідальності у процедурах банкрутства, а також виявлення проблем їх практичного застосування та формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства.

Для досягнення зазначеної мети визначено такі завдання дослідження:

- розкрити правову природу відповідальності у процедурах банкрутства;
- визначити співвідношення солідарної та субсидіарної відповідальності;
- дослідити розвиток цих інститутів у законодавстві України та здійснити їх порівняння з європейським правом;
- проаналізувати підстави, умови та суб'єктний склад для покладення субсидіарної відповідальності;
- проаналізувати підстави, умови та суб'єктивний склад для покладення солідарної відповідальності;
- розкрити підходи до визначення розміру зазначених видів відповідальності та проблеми доказування;
- дослідити судову практику та практичні проблеми застосування солідарної та субсидіарної відповідальності у справах про банкрутство.

Теоретико-методологічною основою дослідження є положення КУзПБ, наукові праці вітчизняних та зарубіжних авторів, судова практика Верховного

Суду та судів нижчих інстанцій, а також акти європейського права у сфері неспроможності.

Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових та спеціально-наукових методів наукового пізнання, застосування яких зумовлено метою, завданнями та предметом дослідження. У процесі роботи було використано такі методи:

- історико-правовий – для дослідження генези та етапів становлення інститутів відповідальності у справах про банкрутство в законодавстві України;
- порівняльно-правовий – для співставлення національного законодавства України з відповідним регулюванням держав-членів Європейського Союзу та виявлення напрямів його гармонізації з європейськими правовими стандартами;
- формально-логічний – для аналізу змісту норм чинного законодавства та матеріалів судової практики, систематизації теоретичних положень і формулювання авторських висновків;
- діалектичний – для з'ясування сутнісних взаємозв'язків між елементами правового регулювання відносин неплатоспроможності та виявлення закономірностей їх розвитку;
- системно-структурний – для дослідження субсидіарної та солідарної відповідальності як взаємопов'язаних елементів інституту майнової відповідальності у межах КУзПБ;
- спеціально-юридичний – для тлумачення норм чинного законодавства, з'ясування юридичного змісту ключових правових категорій та формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ПРОЦЕДУРІ БАНКРУТСТВА

Дослідження інститутів солідарної та субсидіарної відповідальності у процедурах банкрутства потребує передусім визначення їх теоретико-правових основ, зокрема змісту, функцій та місця у системі правового регулювання відносин неспроможності.

Інститут відповідальності у праві банкрутства має комплексний характер і поєднує в собі елементи цивільно-правової та господарсько-правової відповідальності. Це зумовлено специфікою відносин неплатоспроможності, у яких переплітаються інтереси боржника, кредиторів та інших учасників провадження. У таких умовах відповідальність виступає не лише як засіб відновлення порушених прав, але й як інструмент забезпечення належної поведінки учасників та запобігання зловживанням.

Окремого значення набуває розмежування солідарної та субсидіарної відповідальності, які, попри спільну мету - забезпечення виконання зобов'язань боржника, - мають різну правову природу, підстави застосування та правові наслідки. Їх правильне тлумачення є ключовим для формування єдиної правозастосовної практики.

Крім того, розвиток цих інститутів в Україні характеризується поступовою еволюцією законодавчого регулювання від позбавлених системності норм Закону України «Про банкрутство» 1992 р. у редакції Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» 1999 р. до більш комплексного підходу, закріпленого у КУзПБ 2018 р. Водночас, як уже зазначалося, значну роль у формуванні змісту відповідальності у процедурах банкрутства відіграє судова практика, що зумовлює необхідність її врахування навіть на теоретичному рівні дослідження.

У зв'язку з цим у межах цього розділу доцільно дослідити поняття та правову природу відповідальності учасників процедур банкрутства, визначити

співвідношення солідарної та субсидіарної відповідальності, простежити еволюцію цих інститутів у національному законодавстві, а також здійснити їх порівняльно-правовий аналіз у контексті європейського правового регулювання. Це дозволить сформулювати цілісне теоретичне підґрунтя для подальшого аналізу практичних аспектів їх застосування.

1.1. Поняття та правова природа відповідальності у банкрутстві

Історичний розвиток інституту неспроможності свідчить про те, що ставлення до боржника традиційно характеризувалося підвищеним рівнем суворості.

Як слушно зазначають Б. М. Поляков та Р. Б. Поляков, у різні історичні періоди наслідки неплатоспроможності могли набувати вкрай жорстких форм – від фактичної втрати особистої свободи в античності до застосування боргового ув'язнення у подальші епохи. У сучасних правових системах процедура неспроможності також може мати істотні негативні наслідки для засновників та керівників боржника, хоча їх характер і ступінь залежать від моделі правового регулювання неспроможності [1, с. 92].

Водночас рівень суворості таких заходів визначається балансом між інтересами кредиторів і боржника, який формується під впливом історичних, економічних та соціальних чинників.

Варто зазначити, що в сучасних дослідженнях проблематика відповідальності у банкрутстві розглядається крізь призму умисних банкрутств та необхідності захисту майнових інтересів кредиторів [2, с. 287].

Так, відповідальність у процедурі банкрутства доцільно розуміти як спеціальний комплекс (матеріальних і процесуальних) наслідків, що настають для осіб, поведінка яких (дії/бездіяльність) спричинила або істотно поглибила неплатоспроможність боржника у моменти кризи, якщо ці наслідки прямо передбачені КУзПБ та реалізуються переважно через відокремлене позовне провадження в межах справи про банкрутство.

Вищезазначене впливає з системного аналізу матеріальних норм про відповідальність у процедурах банкрутства, зокрема ч. 6 ст. 34 та ч. 2 ст. 61 КУЗПБ, а також мети процедури банкрутства, яка закріплена у преамбулі КУЗПБ - задоволення вимог кредиторів [3].

Доктринально відповідальність у банкрутстві описують як інструмент захисту кредиторів від неправомірної поведінки контролюючих осіб та як виняток із принципу обмеженої відповідальності юридичної особи.

У контексті визначення правової природи відповідальності менеджменту у процедурах банкрутства доцільно звернутися до доктрини «зняття корпоративної вуалі», яка сформувалася у правових системах загального права.

Зокрема, як зазначає В. В. Бонтлаб, такі терміни, як «piercing the corporate veil», «lifting the veil» чи «breaching the wall of incorporation», використовуються для позначення єдиного явища, а саме відмови у застосуванні принципу обмеженої відповідальності учасників юридичної особи у випадках зловживання корпоративною формою [4, с. 13]. Сутність цієї доктрини полягає у можливості «проникнення» за межі юридичної особи як самостійного суб'єкта права з метою покладення відповідальності безпосередньо на її учасників або контролюючих осіб.

У сучасній українській правовій науці питання доцільності нормативного закріплення цієї доктрини залишається дискусійним. Так, частина дослідників підтримує її імплементацію як інструмент підвищення правової визначеності та запобігання зловживанням, тоді як інші вважають, що її елементи вже імпліцитно закріплені у чинному законодавстві [4, с. 14].

На нашу думку, корпоративну вуаль можна порівняти з карнавальною маскою, за якою приховується справжня особа, що здійснює вплив на діяльність юридичної особи. Подібно до маски, яка унеможлиблює ідентифікацію її носія, корпоративна форма здатна приховувати реальних бенефіціарів та контролюючих осіб, ускладнюючи встановлення суб'єкта відповідальності. При цьому така «маска» нерідко використовується для досягнення власних інтересів, зокрема з

метою уникнення відповідальності або зловживання правами. Саме тому механізм «підняття корпоративної вуалі» покликаний усунути цю умовну «маску» та виявити фактичного носія прав та обов'язків.

У практиці Верховного Суду простежується тенденція до осмислення інститутів відповідальності у процедурі банкрутства крізь призму доктрини «пронизування корпоративної вуалі». Зокрема, у постанові КГС ВС від 20.01.2026 у справі № 902/1068/20 зазначено, що відповідна доктрина знайшла своє відображення у положеннях частини шостої статті 34 КУзПБ, яка встановлює солідарну відповідальність керівника боржника, а також частини другої статті 61 КУзПБ, що передбачає субсидіарну відповідальність керівників, засновників (учасників, акціонерів) та інших осіб, пов'язаних із боржником [5].

Такий підхід видається обґрунтованим, оскільки зазначені інститути спрямовані на подолання формальної відокремленості юридичної особи та забезпечення притягнення до відповідальності осіб, які фактично здійснювали вирішальний вплив на її діяльність.

У цьому контексті солідарна та субсидіарна відповідальність виконують функцію інструментів, що дозволяють вийти за межі формально-правової моделі юридичної особи та встановити реального суб'єкта контролю, що відповідає сутнісним засадам доктрини «пронизування корпоративної вуалі». Це, у свою чергу, зумовлює необхідність подальшого доктринального осмислення зазначених інститутів та можливого вдосконалення законодавчого регулювання з метою забезпечення єдності правозастосовної практики.

Поряд із цим, у вітчизняній правовій доктрині та практиці Верховного Суду правова природа відповідальності осіб у процедурі банкрутства послідовно визначається як деліктна, що зумовлює застосування до неї загальних принципів цивільно-правової відповідальності. Зокрема, у постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 19.06.2024 у справі № 906/1155/20 (906/1113/21) підкреслено, що субсидіарна відповідальність за своєю правовою природою узгоджується з положеннями частини першої статті 1166

Цивільного кодексу України, які передбачають, що майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала [6].

Вказана правова позиція має принципове значення для визначення умов притягнення до відповідальності, оскільки орієнтує на необхідність доведення складу цивільного правопорушення, зокрема протиправності поведінки, наявності шкоди, причинно-наслідкового зв'язку та вини.

В свою чергу, науковець А. Трембіч критикує виключно деліктне розуміння правової природи субсидіарної відповідальності, вказуючи на те, що субсидіарна відповідальність за ст. 61 КУЗПБ за своєю суттю є не відшкодуванням конкретної шкоди, а «трансмisiєю зобов'язань» (*ex lege*), оскільки на контролера переноситься весь обсяг дефіциту активів без прямої каузальної прив'язки до збитків від конкретних операцій [7, с. 165].

Важливий теоретичний акцент також полягає у характері правового зв'язку між органами управління (учасниками) боржника та його кредиторами. Як зазначає В. Жорнокуй, особи, які здійснюють функції органів юридичної особи, діють від її імені і за загальним правилом не перебувають у безпосередніх зобов'язальних відносинах із кредиторами [8, с. 216].

Водночас у процедурі банкрутства зазначений зв'язок набуває опосередкованого характеру, оскільки за умов недостатності активів боржника та встановлення винної поведінки відповідних осіб закон допускає покладення на них відповідальності за власні дії, що призвели до неплатоспроможності боржника та завдали шкоди майновим інтересам кредиторів.

З огляду на це, відповідальність органів управління у банкрутстві доцільно кваліфікувати як самостійний різновид деліктної відповідальності, що ґрунтується на порушенні спеціальних обов'язків у сфері добросовісного управління боржником.

С. Накорчевський визначає сутність субсидіарної відповідальності як правового засобу забезпечення максимального захисту майнових інтересів кредитора та розподілу ризиків у разі неплатоспроможності [9, с. 250].

В свою чергу, дослідниця С. Райчева пропонує визначати таку відповідальність як передбачений законом винятковий різновид майнової відповідальності допоміжного характеру [10, с. 88-89].

Варто зазначити, що відповідальність у процедурі банкрутства не обмежується виключно цивільно-правовими механізмами впливу. Навпаки, комплексний характер правовідносин неплатоспроможності зумовлює існування та паралельне функціонування різних видів відповідальності, зокрема адміністративної та кримінальної.

Отже, нормативна система відповідальності у сфері неспроможності (банкрутства) включає такі види:

1) Цивільно-правова:

і. Субсидіарна відповідальність (ч. 2 ст. 61 КУЗПБ) покладається на засновників та керівників за доведення до банкрутства. Її розмір визначається як різниця між сумою вимог кредиторів та ліквідаційною масою [3];

ii. Солідарна відповідальність (ч. 6 ст. 34 КУЗПБ) настає для органів управління боржника за неподання заяви про відкриття провадження у місячний строк у разі виникнення неплатоспроможності, зокрема якщо задоволення вимог одного або кількох кредиторів призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами або якщо розмір грошових зобов'язань боржника, строк виконання яких настав, перевищує вартість активів боржника та в інших випадках передбачених КУЗПБ [3];

2) Кримінальна відповідальність

і. Доведення до банкрутства (ст. 219 ККУ) передбачає відповідальність за умисне, з корисливих мотивів чи в інтересах третіх осіб, вчинення дій, що призвели до стійкої фінансової неспроможності, якщо це завдало великої матеріальної шкоди кредиторам або державі [11];

3) Адміністративна відповідальність

- i. Приховування стійкої фінансової неспроможності (ст. 164-15 КУПАП) [12];
- ii. Незаконні дії у разі банкрутства (перешкоджання діяльності арбітражного керуючого, приховування активів) (ст. 166-16 КУПАП) [12];
- iii. Фіктивне банкрутство (ст. 166-17 КУПАП) [12];

Варто наголосити, що положення Господарського кодексу України, зокрема стаття 215 ГК України, раніше закріплювали загальні підходи до відповідальності за порушення законодавства про банкрутство, формуючи концептуальні засади кваліфікації відповідних господарських правопорушень [13].

Однак ГК України втратив чинність 28.08.2025, що зумовлює необхідність переосмислення його ролі у системі правового регулювання відносин неплатоспроможності. Саме у зв'язку зі скасуванням ГК України відповідні склади господарських правопорушень були перенесені до КУзПБ, а саме у статтю 9-1 КУзПБ з істотними змінами [3].

Насамперед змінився характер регулювання відповідальності. Якщо стаття 215 ГК України мала більш узагальнений характер і містила відсилку до кримінальної відповідальності як основного наслідку відповідних правопорушень, то стаття 9-1 КУзПБ прямо передбачає можливість застосування цивільно-правової, адміністративної та кримінальної відповідальності.

Поряд із цим у КУзПБ змінено процесуальні наслідки фіктивного банкрутства. Якщо за ГК України суд відмовляв у визнанні боржника банкрутом, то за КУзПБ передбачено закриття провадження у справі, а також прямо встановлено обов'язок боржника відшкодувати кредиторам збитки.

Не менш важливим є те, що стаття 9-1 КУзПБ містить уточнення суб'єктного складу, зокрема акцентує на керівнику (органах управління) як ключових суб'єктах відповідальності, тоді як у ГК України переважно використовувалася ширша категорія «посадових осіб».

Окремої уваги заслуговує виокремлення в КУзПБ приховування банкрутства як самостійного складу, який пов'язується з невиконанням обов'язку звернення до суду. У ГК України така деталізація була відсутня, що залишало більше простору для оціночного тлумачення.

Нарешті, стаття 9-1 КУзПБ більш чітко пов'язує доведення до банкрутства з фактом визнання боржника банкрутом судом, що формалізує відповідну підставу відповідальності.

Таким чином, хоча стаття 9-1 КУзПБ значною мірою відтворює зміст статті 215 ГК України, вона не є її повною копією, а являє собою доопрацьовану норму, яка характеризується більшою деталізацією, розширенням видів відповідальності та адаптацією до сучасної моделі регулювання процедур неплатоспроможності.

Водночас слід зауважити, що застосування кримінальної та адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з банкрутством, передбачені відповідно нормами КК України та КУПАП, у правозастосовній практиці не набуло широкого поширення та не характеризується належним рівнем ефективності.

Як слушно зазначає Т. М. Давченко, злочинам у сфері господарювання, до яких відноситься і доведення до банкрутства, притаманна ознака латентності, що обумовлено здійсненням відповідних дій у межах формально правомірних господарських операцій, які ускладнюють виявлення злочинного умислу [14, с. 299].

Крім того, відкриття кримінальних проваджень у цій категорії справ часто відбувається із значним часовим розривом від моменту вчинення відповідних дій, що ускладнює процес доказування та проведення необхідних експертиз у зв'язку із втратою або знищенням первинної документації [14, с. 300].

Зазначені обставини зумовлюють низьку ефективність кримінально-правових механізмів реагування на правопорушення у сфері банкрутства, що підтверджується як науковими дослідженнями, так і правозастосовною практикою.

У зв'язку з вищевикладеним, ключову роль у захисті прав кредиторів у процедурах банкрутства фактично відіграють цивільно-правові інструменти відповідальності, насамперед субсидіарна та солідарна відповідальність контролюючих осіб боржника.

У цьому контексті особливого значення набувають функції відповідальності у процедурі банкрутства. Передусім вона виконує компенсаційну функцію, спрямовану на відновлення майнової сфери кредиторів за рахунок притягнення контролюючих осіб до відшкодування завданої шкоди.

Поряд з цим, відповідальність має превентивну функцію, оскільки стимулює керівників та учасників боржника до добросовісної поведінки та своєчасного реагування на загрозу неплатоспроможності. Крім того, їй притаманна каральна функція, що проявляється у застосуванні санкцій за порушення встановлених законом обов'язків.

Підсумовуючи викладене, слід констатувати, що відповідальність у процедурі банкрутства характеризується різною правовою природою, що обумовлено специфікою правовідносин неплатоспроможності, які поєднують приватноправові та публічно-правові елементи.

1.2. Співвідношення понять «солідарна» та «субсидіарна» відповідальність.

У теорії цивільного права солідарна та субсидіарна відповідальність є самостійними правовими інститутами, що виникають у межах зобов'язань із множинністю осіб і характеризуються різним змістом, підставами виникнення та порядком реалізації.

В. М. Слома стверджує, що зобов'язання з множинністю осіб мають відносно самостійний характер для кожного учасника, а визначення виду такого зобов'язання – часткового, солідарного чи субсидіарного є вирішальним для встановлення обсягу прав кредитора та обов'язків кожного з боржників [15, с. 67].

Розмежування цих видів має принципове значення для правильного застосування норм законодавства, зокрема у сфері банкрутства, де солідарна та

субсидіарна відповідальність відіграють визначальну роль у встановленні підстав та меж відповідальності осіб, які впливають на діяльність боржника.

В свою чергу, відповідно до частини третьої статті 92 Цивільного кодексу України, орган або особа, яка відповідно до установчих документів чи закону виступає від імені юридичної особи, зобов'язана діяти виключно в її інтересах, добросовісно та розумно, у межах наданих повноважень [16].

Аналогічні обов'язки покладаються і на членів колегіальних органів управління. В свою чергу, порушення зазначених обов'язків може бути підставою для застосування спеціальних заходів відповідальності, передбачених законодавством, у тому числі Кодексом України з процедур банкрутства.

Отже, інститути солідарної та субсидіарної відповідальності певною мірою мають своє походження у цивільному праві, що знаходить відображення у положеннях Цивільного кодексу України.

Відповідно до статті 541 ЦК України, солідарний обов'язок виникає у випадках, встановлених договором або законом, і надає кредитору право вимагати виконання зобов'язання як від усіх боржників разом, так і від будь-кого з них окремо. Згідно зі статтею 543 ЦК України, виконання солідарного обов'язку одним із боржників звільняє інших боржників від виконання перед кредитором [16].

В свою чергу, субсидіарна відповідальність, передбачена статтею 619 ЦК України, має додатковий характер і полягає у покладенні обов'язку на особу, яка не є основним боржником, відповідати за його зобов'язання у випадках, встановлених договором або законом. При цьому кредитор має право звернутися до такої особи лише після безрезультатного звернення до основного боржника [16].

Таким чином, у цивільному праві солідарна відповідальність характеризується можливістю пред'явлення вимоги до будь-кого з боржників у повному обсязі, тоді як субсидіарна відповідальність має похідний характер і передбачає додатковість щодо основного боржника.

У КУзПБ зазначені види відповідальності набувають спеціального змісту, зумовленого специфікою конкурсного провадження та мають різні підстави і суб'єктний склад.

Солідарна відповідальність, передбачена частиною шостою статті 34 КУзПБ, пов'язана з порушенням обов'язку органів управління боржника щодо своєчасного звернення до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство [3].

Як зазначає суддя Я. О. Левшина, цей механізм має дисциплінуючий характер та спрямований на стимулювання керівника до своєчасного реагування на фінансову кризу підприємства [17, с. 82].

В свою чергу, визначення солідарної відповідальності у процедурі банкрутства знаходить своє відображення також у судовій практиці. Так, у постанові Верховного Суду від 09.06.2022 у справі № 904/76/21 зазначений вид відповідальності розглядається як спеціальна цивільно-правова відповідальність керівника (органів управління) боржника, яка виникає у зв'язку з порушенням обов'язку щодо своєчасного звернення до суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство за наявності загрози неплатоспроможності. Її зміст полягає у покладенні на керівника обов'язку відповідати поряд із боржником за незадоволення вимог кредиторів [18].

Поряд з цим, субсидіарна відповідальність, передбачена частиною другою статті 61 КУзПБ, застосовується у ліквідаційній процедурі за наявності вини контролюючих осіб у доведенні боржника до банкрутства та недостатності майна боржника для задоволення вимог кредиторів.

Водночас у практиці Верховного Суду простежується усталена позиція, відповідно до якої субсидіарна відповідальність третіх осіб, передбачена частиною другою статті 61 КУзПБ, кваліфікується як різновид деліктної відповідальності за заподіяну шкоду. З урахуванням правової позиції Великої Палати Верховного Суду така відповідальність за своєю суттю є відшкодуванням

збитків, завданих боржнику, що узгоджується з положеннями статті 22 Цивільного кодексу України [19].

З огляду на викладене, боржник у процедурі ліквідації виступає безпосереднім потерпілим від протиправної поведінки відповідних осіб, тоді як інтереси кредиторів реалізуються опосередковано через поповнення ліквідаційної маси.

На відміну від класичного цивільно-правового підходу, стягнені суми у межах субсидіарної відповідальності не передаються безпосередньо кредитору, а включаються до складу ліквідаційної маси та підлягають розподілу між усіма кредиторами відповідно до встановленої черговості.

Як влучно зазначено суддею КГС ВС С. В. Жуковим: «субсидіарна відповідальність за доведення до банкрутства за своєю правовою природою є відповідальністю за зловживання суб'єктивними цивільними правами, які завдали шкоди кредиторам» [20, с. 11].

П. Д. Пригуза пов'язує функціональне призначення субсидіарної та солідарної відповідальності у процедурах банкрутства передусім із необхідністю відновлення майнової сфери кредиторів. Зокрема, йдеться про компенсацію втрат, завданих неправомірними, у тому числі умисними, діями осіб, які здійснюють управління боржником або впливають на його діяльність, а також про покриття витрат, пов'язаних із провадженням у справі про банкрутство [21, с. 17].

Отже, проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що, виходячи із текстуального тлумачення норм КУзПБ, інститути солідарної та субсидіарної відповідальності, попри їх спільне цивільно-правове походження, мають принципово різну правову природу та механізм реалізації.

Ключова відмінність між ними полягає у тому, що солідарна відповідальність пов'язана з порушенням спеціального обов'язку органів управління щодо своєчасного реагування на стан неплатоспроможності, тоді як субсидіарна відповідальність ґрунтується на доведенні вини контролюючих осіб у доведенні боржника до банкрутства.

Відмінності між зазначеними інститутами простежуються також у порядку їх реалізації, оскільки солідарна відповідальність має переважно превентивний характер і передбачає можливість покладення обов'язку на відповідну особу поряд із боржником без необхідності попереднього встановлення недостатності його майна, тоді як субсидіарна відповідальність характеризується додатковістю, має компенсаційний характер і підлягає застосуванню лише за умови підтвердженої недостатності активів боржника для задоволення вимог кредиторів.

Водночас зазначені інститути мають і спільні риси, що дозволяє розглядати їх у межах єдиного механізму відповідальності у банкрутстві. Насамперед, обидва види відповідальності спрямовані на подолання формальної відокремленості юридичної особи та притягнення до відповідальності осіб, які фактично впливали на її діяльність. Крім того, їх об'єднує деліктна природа, а також спільна мета – відновлення майнової сфери кредиторів.

Таким чином, солідарна та субсидіарна відповідальність не є взаємовиключними, а функціонують у взаємодоповнювальному зв'язку, формуючи цілісний механізм реагування на неправомірну поведінку осіб, що контролюють боржника.

1.3. Еволюція інститутів солідарної та субсидіарної відповідальності у законодавстві України

Інститути солідарної та субсидіарної відповідальності у процедурах банкрутства в Україні розвивалися поступово. У законодавстві України про неплатоспроможність до 1999 р. ці види відповідальності не були врегульовані, а з прийняттям Кодексу України з процедур банкрутства у 2018 р. вони отримали системне закріплення, що дозволило сформулювати більш дієвий механізм захисту прав кредиторів.

Першим законодавчим актом незалежної України у сфері неспроможності став Закон України «Про банкрутство» від 14 травня 1992 року № 2343-XII.

Зазначений Закон визначав підстави та порядок визнання боржника банкрутом, а також регламентував ліквідаційну процедуру [22]. Водночас він не містив положень щодо притягнення до солідарної чи субсидіарної відповідальності осіб, пов'язаних із боржником, що свідчить про відсутність на той час сформованого інституту відповідальності у сфері банкрутства.

Однак, перший етап розвитку інститутів солідарної та субсидіарної відповідальності у процедурі банкрутства пов'язаний із викладенням у новій редакції у 1999 р. Закону України «Про банкрутство», що отримала назву «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», який набрав чинності 1 січня 2000 року. Саме у цьому Законі вперше було передбачено можливість покладення субсидіарної відповідальності на третіх осіб у зв'язку з доведенням боржника до банкрутства та сформовано передумови солідарної відповідальності [23].

Відповідно до частини п'ятої статті 25 цього Закону (*у подальших редакціях – частини п'ятої статті 41*), ліквідатор мав право заявляти вимоги до третіх осіб, які несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника, а розмір такої відповідальності визначався як різниця між загальним обсягом вимог кредиторів та ліквідаційною масою [23]. Окреслений порядок визначення обсягу субсидіарної відповідальності засвідчив її компенсаційну природу, орієнтовану передусім на покриття непогашеної частини вимог кредиторів за рахунок осіб, винних у неспроможності боржника.

Як зазначає П. Д. Пригуза, бланкетність норм, що регулюють відповідальність у сфері банкрутства, обумовлювала їх наповнення змістом через положення інших галузей права. Це, зокрема, призвело до того, що відповідні приписи фактично інтерпретувалися через призму кримінально-правового регулювання, насамперед статті 219 Кримінального кодексу України, яка тривалий час розглядалася як базова норма щодо доведення до банкрутства [24].

Утім, змістовне наповнення інституту солідарної відповідальності в той період суттєво відрізнялося від його сучасного розуміння та правової природи.

Відповідно до частини шостої статті 52 Закону України «Про банкрутство» у редакції 1999 р., у разі недостатності майна юридичної особи, що ліквідується за рішенням власника (учасників), відповідальність за її зобов'язаннями могла покладатися солідарно на власника майна боржника (уповноважену ним особу), керівника боржника та голову ліквідаційної комісії (ліквідатора) [23].

Таким чином, солідарна відповідальність у межах цього Закону застосовувалася у контексті добровільної ліквідації юридичної особи поза класичною процедурою банкрутства.

Водночас така відповідальність мала похідний характер, оскільки виникала лише після встановлення факту недостатності майна та не була пов'язана з оцінкою поведінки керівника до виникнення неплатоспроможності.

На нашу думку, таке формулювання свідчить про обмежене розуміння солідарної відповідальності у Законі про банкрутство у редакції 1999 р., де вона виконувала переважно технічну функцію завершення ліквідаційної процедури, а не інструменту впливу на поведінку органів управління. В свою чергу, відсутність превентивного елементу та прив'язки до неправомірної поведінки суттєво знижувала її ефективність як механізму захисту кредиторів.

Як обґрунтовано зазначає Я. О. Левшина: «...і у КУзПБ, і у Законі про банкрутство йдеться про солідарну відповідальність, однак у Законі про банкрутство відповідальність є солідарною для власника майна боржника (уповноваженої ним особи), керівника боржника та голови ліквідаційної комісії (ліквідатора), а у КУзПБ відповідальність солідарна тільки для керівника боржника і, мабуть, самого боржника (мабуть, тому, що у КУзПБ не вказано, з ким настає солідарна відповідальність)» [17, с. 82-83].

Дійсно, із буквального тлумачення відповідних положень КУзПБ залишається незрозумілим, з ким саме органи управління боржника (раніше керівник боржника) несуть солідарну відповідальність – із самим боржником, іншими контролюючими особами чи з певною їх сукупністю. Така невизначеність є законодавчою прогалиною, що створює передумови для довільного судового

тлумачення відповідних норм та істотно знижує ефективність цього інституту на практиці.

Другий етап розвитку відбувся у зв'язку з прийняттям Закону України від 22 грудня 2011 року № 4212-VI, який набрав чинності 18 січня 2013 року, яким Закон про банкрутство було викладено у новій редакції. Зокрема, частину п'яту статті 41 було доповнено положеннями, що деталізували підстави притягнення до субсидіарної відповідальності [25].

Передусім частина п'ята статті 41 закріпила, що у разі банкрутства боржника з вини засновників, учасників, акціонерів або інших осіб, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки чи визначати його дії в інший спосіб, на зазначених осіб може бути покладена субсидіарна відповідальність за зобов'язаннями боржника в разі недостатності його майна [25].

Наведене нормативне уточнення сприяло підвищенню правової визначеності у цій сфері, окресливши коло суб'єктів відповідальності та закріпивши вину як необхідну умову її настання.

Третій етап розвитку пов'язаний із прийняттям Кодексу України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII, що був уведений в дію 21 жовтня 2019 року. Цим Кодексом уперше було здійснено системне врегулювання інститутів солідарної та субсидіарної відповідальності [3].

Зокрема, частина шоста статті 34 КУЗПБ встановила обов'язок керівника боржника звернутися до суду у разі виникнення загрози неплатоспроможності та передбачає можливість покладення на нього солідарної відповідальності у разі невиконання цього обов'язку. Частиною другою статті 61 КУЗПБ визначено, що особи, винні у доведенні боржника до банкрутства, несуть субсидіарну відповідальність за його зобов'язаннями у разі недостатності майна боржника, при цьому розмір відповідальності визначається як різниця між сумою вимог кредиторів і ліквідаційною масою [3].

Таким чином, Кодекс України з процедур банкрутства істотно трансформував зміст зазначених інститутів, унаслідок чого солідарна

відповідальність набула превентивної спрямованості та була пов'язана з порушенням обов'язку належної поведінки керівника боржника, тоді як субсидіарна відповідальність, зберігаючи компенсаційний характер, була поставлена у залежність від встановлення протиправної поведінки та наявності причинно-наслідкового зв'язку між такою поведінкою і настанням неплатоспроможності.

Крім того, така логіка законодавця відображає загальносвітову тенденцію до посилення відповідальності осіб, які здійснюють управління юридичною особою та впровадження стандартів добросовісної та розумної поведінки.

Подальший розвиток законодавства у сфері відповідальності у процедурі банкрутства пов'язаний із прийняттям Закону України від 20 березня 2023 року № 2971-IX, яким внесено зміни до Кодексу України з процедур банкрутства. Зокрема, частину другу статті 61 КУЗПБ було доповнено положенням про право кредитора ініціювати притягнення до субсидіарної відповідальності, що розширило інструменти захисту прав кредиторів [26].

Крім того, частину п'яту статті 42 КУЗПБ було доповнено положеннями щодо відповідальності за вчинення правочинів, спрямованих на шкоду кредиторам, що свідчить про посилення регулювання недобросовісної поведінки боржника та пов'язаних осіб [26].

Отже, внесені зміни до Кодексу України з процедур банкрутства у 2023 році свідчать про подальше посилення інститутів відповідальності у сфері неплатоспроможності, що проявляється у розширенні кола суб'єктів, уповноважених ініціювати притягнення до субсидіарної відповідальності, а також у запровадженні додаткових механізмів протидії недобросовісній поведінці боржника.

Практична проблематика еволюції інститутів солідарної та субсидіарної відповідальності полягає насамперед у розриві між динамікою законодавчих змін і стабільністю їх правозастосування. Адже часті зміни підходів законодавця, призводять до ситуації, коли однакові за своєю правовою природою

правовідносини оцінюються судами по-різному залежно від часу їх виникнення, що ускладнює визначення застосовного правового режиму та породжує колізії у практиці.

1.4. Порівняльно-правовий аналіз механізмів відповідальності в українському та європейському праві

Міжнародний досвід регулювання відповідальності у сфері банкрутства свідчить про поступове формування комплексного підходу до притягнення до відповідальності осіб, які здійснюють управління боржником. У більшості правових систем відповідальність посадових осіб розглядається як необхідний елемент ефективного функціонування процедур неплатоспроможності та забезпечення балансу інтересів кредиторів і боржника.

Відповідні підходи закріплені у міжнародних актах, зокрема у Принципах Світового банку та рекомендаціях ЮНСІТРАЛ, які передбачають можливість покладення відповідальності на керівників у разі прийняття ними рішень, що спричинили або поглибили стан неплатоспроможності [27, с. 427].

Особливу увагу у міжнародній практиці приділено поведінці керівників у так званій зоні наближення до неплатоспроможності, коли від них вимагається діяти з урахуванням не лише інтересів компанії та її учасників, а й інтересів кредиторів.

У цьому контексті О. М. Бірюков звертає увагу на положення Принципу В2 Всесвітнього банку, які, за оцінкою автора, «можна без перебільшення назвати стандартами притягнення до юридичної відповідальності осіб, до яких можуть бути пред'явлені претензії щодо прийнятих рішень у критичній ситуації, що передувала порушенню справи про банкрутство» [27, с. 430].

Дослідник підкреслює, що притягнення директорів компаній до персональної відповідальності за неналежне виконання обов'язків за своєю природою і змістом належить до корпоративного права, а його головною метою є

впровадження відповідальної поведінки посадових осіб у внутрішньо корпоративних відносинах [27, с. 430].

У праві Європейського Союзу ці положення отримали подальший розвиток, зокрема у Директиві (ЄС) 2019/1023, яка передбачає обов'язок держав-членів встановлювати механізми, спрямовані на запобігання неплатоспроможності та стимулювання відповідальної поведінки керівників [28].

Так, Директива (ЄС) 2019/1023 у ст. 19 передбачає, що держави-члени мають забезпечити, аби за наявності ймовірності неплатоспроможності директори щонайменше враховували: інтереси кредиторів, акціонерів та інших зацікавлених сторін, необхідність вживати заходів для уникнення неплатоспроможності, а також уникали умисної чи грубо недбалої поведінки, що загрожує життєздатності бізнесу [28]. Таким чином, відповідальність розглядається не лише як реакція на вже вчинене правопорушення, а й як інструмент запобігання такому правопорушенню.

Окремої уваги заслуговує те, що ст. 3 Директиви (ЄС) 2019/1023 зобов'язує держав-членів забезпечити доступ боржників до чітких і прозорих інструментів раннього попередження (early warning tools), здатних виявляти обставини, що можуть зумовити ймовірність неплатоспроможності, та сигналізувати про необхідність діяти без зволікань [28]. У КУЗПБ відповідні положення мають точковий характер і не формують цілісної системи превентивного контролю, що відповідала б європейським стандартам.

Варто зазначити, що українське законодавство у сфері неплатоспроможності розвивається під впливом європейських підходів, що, зокрема, підтверджується імплементацією положень Директиви (ЄС) 2019/1023 [26]. Водночас інструментарій притягнення менеджменту боржника до відповідальності у державах ЄС є значно ширшим, ніж у національному праві, що безпосередньо впливає на ефективність застосування відповідних норм.

Подальшим етапом гармонізації європейського права неспроможності стало прийняття Директиви (ЄС) 2026/799 Європейського Парламенту та Ради від 30

березня 2026 року про гармонізацію певних аспектів права неспроможності, яка набрала чинності 21 квітня 2026 року. Зазначена Директива встановлює мінімальні стандарти за п'ятьма ключовими напрямками, серед яких особливе значення для досліджуваної проблематики має Розділ V «Обов'язок директорів подати заяву про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність та цивільна відповідальність» [29].

Зокрема, стаття 40 Директиви передбачає обов'язок директорів неплатоспроможної компанії подати заяву про відкриття провадження протягом трьох місяців з моменту, коли вони дізналися або обґрунтовано повинні були дізнатися про настання неплатоспроможності. Принциповою новелою є передбачений статтею 41(3) Директиви виняток, що дозволяє зупиняти зазначений обов'язок у разі, якщо директори вживають альтернативних заходів, які забезпечують еквівалентний рівень захисту кредиторів [29].

У свою чергу, стаття 42 Директиви закріплює цивільну відповідальність директорів за шкоду, заподіяну кредиторам внаслідок невиконання обов'язку, причому у разі застосування вищезазначеного винятку - лише за приріст шкоди, що виник через продовження альтернативних заходів, з можливістю звільнення від відповідальності за умови доведення обґрунтованої ймовірності досягнення такого ж або кращого результату для кредиторів [29].

Як зазначається у фахових коментарях до Директиви (ЄС) 2026/799, обов'язок директорів подати заяву, закріплений у статті 40, викликав під час її прийняття істотне занепокоєння серед практиків країн загального права, що зумовило запровадження пом'якшень у вигляді механізмів, передбачених статтею 41, з метою забезпечення гнучкості для процедур реструктуризації [30].

Зазначена дискусія є показовою з огляду на досліджувану в цій роботі проблематику, оскільки відображає універсальну для різних юрисдикцій проблему балансування між превентивною функцією обов'язку звернення до суду та інтересами рятування економічно життєздатних підприємств.

З огляду на статус України як країни-кандидата на членство в ЄС, імплементація положень Директиви (ЄС) 2026/799 у найближчій перспективі є очікуваним напрямом розвитку вітчизняного регулювання у сфері неплатоспроможності. Зокрема, потенційні зміни до ч. 6 ст. 34 КУЗПБ можуть стосуватися збільшення строку подання заяви про банкрутство до трьох місяців.

Так, порівняльно-правовий аналіз інституту відповідальності у процедурах банкрутства дозволяє не лише зіставити окремі правові інститути, але й оцінити ефективність національної моделі з точки зору її здатності забезпечити реальний захист прав кредиторів.

Наприклад, у праві неспроможності Німеччини відповідальність керівника базується на формалізованих обов'язках із чітко визначеними часовими межами. Так, встановлення обов'язку подати заяву про банкрутство протягом трьох тижнів у разі виникнення неплатоспроможності (§ 15a InsO) у поєднанні з обмеженнями щодо здійснення платежів (§ 15b InsO) формує систему, у якій відповідальність виникає на ранній стадії фінансової кризи. У результаті правове регулювання спрямоване не лише на відшкодування шкоди, але й на недопущення її подальшого збільшення [31].

На відміну від цього, українське законодавство (ч. 6 ст. 34 КУЗПБ) не містить достатньо чітких критеріїв визначення моменту виникнення обов'язку звернення до суду. Зазначене регулювання не забезпечує достатнього рівня правової визначеності, оскільки потребує встановлення у кожній справі факту настання неплатоспроможності.

У праві Великої Британії відповідальність керівників базується на оцінці їх поведінки. Інститут «неправомірного ведення справ» (wrongful trading) згідно із ст. 214 Insolvency Act 1986 передбачає відповідальність у разі продовження діяльності за відсутності реальної перспективи уникнення неплатоспроможності [32].

У цьому випадку застосовується стандарт належної обачності, який враховує як фактичні знання керівника, так і рівень професійної поведінки, що очікується від нього.

Варто звернути увагу також на інститут дискваліфікації (позбавлення права обіймати посади) керівників у державах Європейського Союзу, що розглядається як превентивний механізм захисту ринку від недобросовісних або некомпетентних осіб [33, с. 51]. Його застосування спрямоване не лише на реагування на вже допущені порушення, але й на недопущення подальшої участі таких осіб в управлінні юридичними особами.

Наприклад, тривалість дискваліфікації істотно варіюється залежно від національного регулювання: мінімальні строки становлять до трох років у Латвії та Данії [33, с. 52-53], середні – п'ять років у Німеччині та Угорщині, максимальні – до п'ятнадцяти років у Франції, Іспанії та Великій Британії [33, с. 53,55], тоді як в окремих державах передбачено можливість безстрокової дискваліфікації, зокрема у Болгарії [33, с. 52].

Таким чином, порівняння показує, що Україна впровадила найбільш поширені в ЄС стандарти, зокрема конкретний строк подання заяви про банкрутство, проте європейський досвід пропонує ширший спектр інструментів, позбавлення права обіймати посаду на певний час або спеціальних видів відповідальності за безрозсудне управління.

Зокрема, у Франції відповідальність за недостатність активів пов'язується не лише з фактом банкрутства, а й із встановленням неналежного управління (*faute de gestion*), яке призвело до формування дефіциту майна. Водночас проводиться чітке розмежування між підприємницьким ризиком (звичайна господарська помилка) і неправомірною поведінкою, що дозволяє уникнути покладення відповідальності за економічно обумовлені збитки [34].

О. Паніотов зазначає, що за правом неплатоспроможності Іспанії всі провадження у справах про банкрутство кваліфікуються як «випадкові» або «винні». Підставою для кваліфікації провадження як винного є встановлення

шахрайства або грубої недбалості з боку боржника чи його законних представників, що зумовило виникнення або поглиблення стану неплатоспроможності, зокрема через заволодіння активами на шкоду кредиторам, шахрайське виведення активів, імітацію фіктивного майнового стану, подання недостовірних документів або фальсифікацію бухгалтерського обліку [35, с. 397-398].

Окремого аналізу потребують строки подання заяви про банкрутство у країнах Європейського Союзу [33, с. 33-35]:

Таблиця 1.1. Порівняльна характеристика строків подання заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство у законодавстві окремих країн

Держава	Строк подання заяви про банкрутство
Німеччина	без зволікань, але не пізніше 3 тижнів
Польща, Португалія, Румунія	30 днів
Франція	45 днів
Австрія	до 60 днів
Литва	негайно

Незважаючи на формальну відповідність встановленого в КУзПБ строку середньому значенню на рівні країн Європейського Союзу, його ефективність знижується через відсутність чітких критеріїв визначення моменту виникнення відповідного обов'язку.

Отже, аналіз законодавства держав Європейського Союзу дозволяє виокремити низку правових інструментів, які відсутні або недостатньо розвинені в українському законодавстві, незважаючи на формальну схожість окремих засобів.

По-перше, у низці правопорядків законодавство передбачає персональну відповідальність керівника за здійснення будь-яких виплат після настання стану неплатоспроможності, незалежно від доведення факту доведення до банкрутства.

Зазначене правове регулювання не вимагає доведення складного причинно-наслідкового зв'язку між поведінкою керівника та банкрутством, оскільки зосереджується на встановленні об'єктивного факту порушення заборони на зменшення активів боржника після настання кризового стану.

По-друге, у праві Великої Британії та держав ЄС широко застосовується інститут відповідальності за «необережне» або «ризиковане ведення діяльності» (wrongful trading), який не вимагає доведення умислу на доведення до банкрутства, а охоплює ситуації, коли керівник продовжує діяльність, усвідомлюючи високий ризик неплатоспроможності.

У КУЗПБ відповідні положення прямо не передбачені, що обмежує можливості притягнення до відповідальності у випадках недобросовісного управління за відсутності ознак прямого умислу.

Також у законодавстві окремих держав ЄС застосовується комбінована модель відповідальності, яка поєднує майнові санкції з організаційними заходами впливу, такими як обмеження або заборона обіймати керівні посади у майбутньому. В українському праві банкрутства подібний механізм відсутній у межах процедур банкрутства.

Таким чином, на відміну від українського законодавства, яке переважно орієнтоване на постфактум притягнення до відповідальності, інструменти, що застосовуються у державах-членах Європейського Союзу демонструють більш ефективну модель, що поєднує санкції за ризиковану поведінку та інструменти раннього реагування на фінансову кризу.

З огляду на викладене, доцільним є вдосконалення положень КУЗПБ шляхом запровадження низки законодавчих змін, спрямованих на підвищення ефективності інститутів солідарної та субсидіарної відповідальності у справах про банкрутство, а саме:

- запровадження відповідальності за здійснення платежів після виникнення ознак неплатоспроможності;

- закріплення відповідальності за продовження господарської діяльності в умовах фінансової неспроможності;
- впровадження інституту дискваліфікації керівників боржника.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Проведене дослідження теоретико-правових засад відповідальності у процедурі банкрутства дозволяє дійти висновку, що зазначений інститут має комплексну та міжгалузеву правову природу. Відповідальність у межах процедур неплатоспроможності виконує не лише компенсаційну функцію, спрямовану на відновлення майнової сфери кредиторів, але й превентивну та регулятивну функції, що проявляються у стимулюванні належної поведінки керівників та інших контролюючих осіб боржника. У цьому контексті вона виступає важливим інструментом забезпечення балансу інтересів учасників провадження у справі про банкрутство.

Встановлено, що правова природа відповідальності у процедурах банкрутства має деліктний характер і ґрунтується на загальних положеннях цивільного законодавства, зокрема принципі відшкодування шкоди. Водночас її особливість полягає у відступі від принципу обмеженої відповідальності юридичної особи, що концептуально наближує її до доктрини «зняття корпоративної вуалі». У національному праві ця доктрина реалізується через інститути солідарної та субсидіарної відповідальності, однак їх зміст значною мірою формується судовою практикою, що свідчить про недостатню нормативну визначеність відповідних механізмів.

Крім того, відповідальність у сфері банкрутства має системний характер і включає взаємопов'язані цивільно-правові, кримінальні та адміністративні механізми, які у сукупності виконують компенсаційну, превентивну та каральну функції.

У межах дослідження співвідношення солідарної та субсидіарної відповідальності встановлено, що, незважаючи на їх спільне походження у

цивільному праві, у процедурі банкрутства вони набувають спеціального змісту. Солідарна відповідальність пов'язана з порушенням обов'язку керівника щодо своєчасного реагування на загрозу неплатоспроможності та має переважно превентивний характер, тоді як субсидіарна відповідальність застосовується у ліквідаційній процедурі та спрямована на компенсацію дефіциту ліквідаційної маси. Така диференціація зумовлює різні підстави, порядок реалізації та правові наслідки зазначених видів відповідальності.

Дослідження еволюції законодавства свідчить, що інститути солідарної та субсидіарної відповідальності сформувалися поступово - від їх фактичної відсутності у Законі про банкрутство 1992 року до системного нормативного закріплення у Кодексі України з процедур банкрутства. При цьому розвиток законодавства характеризується переходом від регулювання виключно процедурних аспектів неспроможності до формування механізмів впливу на поведінку контролюючих осіб боржника. Особливе значення у цьому процесі мали положення цивільного законодавства, які заклали загальні підходи до відповідальності, а також останні зміни до КУЗПБ, спрямовані на розширення інструментів захисту прав кредиторів.

Порівняльно-правовий аналіз дозволив встановити, що у правових системах держав Європейського Союзу інститути відповідальності характеризуються більшою нормативною деталізацією та ефективнішими механізмами застосування. Зокрема, для них характерні чітке визначення обов'язків керівника, використання презумпцій відповідальності, а також поєднання майнових і організаційних наслідків порушення таких обов'язків. На відміну від цього, у національному праві відповідні інструменти або відсутні, або реалізуються непослідовно, що знижує ефективність притягнення до відповідальності.

Отже, результати дослідження свідчать про те, що, незважаючи на формування цілісної нормативної бази у сфері відповідальності у процедурах банкрутства, чинне законодавство потребує подальшого вдосконалення, зокрема у частині підвищення рівня правової визначеності та посилення превентивної

складової відповідальності. Отримані теоретичні висновки створюють підґрунтя для подальшого дослідження практичних аспектів застосування інститутів солідарної та субсидіарної відповідальності, що буде здійснено у наступних розділах роботи.

РОЗДІЛ 2

СУБСИДАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ПРОЦЕДУРІ БАНКРУТСТВА КРІЗЬ ПРИЗМУ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Розкривши правову природу та теоретико-правові засади субсидіарної та солідарної відповідальності, змістимо подальший дослідницький аспект у площину нормативного регулювання та правозастосовної практики зазначених видів відповідальності у відносинах банкрутства, які виникають з відкриттям провадження у справі про банкрутство.

Предметом аналізу є не лише законодавче закріплення підстав і меж субсидіарної відповідальності у процедурах банкрутства, а передусім практичні аспекти її реалізації: труднощі, що виникають при встановленні складу правопорушення, визначенні кола належних суб'єктів відповідальності та доведенні причинно-наслідкового зв'язку між протиправною поведінкою контролюючих осіб і настанням неплатоспроможності боржника.

Означені питання становлять не лише теоретичний інтерес, а й мають безпосереднє практичне значення, оскільки саме на цих етапах правозастосування інститут субсидіарної відповідальності найчастіше виявляється неефективним.

Показовим є також стан формування судової практики щодо застосування норм про субсидіарну відповідальність. Так, секретар судової палати для розгляду справ про банкрутство КГС ВС О. В. Васьковський зазначає, що відповідна практика Верховного Суду фактично почала формуватися лише з 2018 року. У період з 2018 року до грудня 2025 року на розгляді Верховного Суду перебувало 122 справи цієї категорії, що свідчить про поступове накопичення практики застосування відповідних норм [36].

2.1. Законодавчі підстави притягнення до субсидіарної відповідальності.

Законодавче підґрунтя субсидіарної відповідальності у процедурах банкрутства формується на основі засадничого конституційного принципу,

закріпленого у статті 13 Конституції України, відповідно до якого власність зобов'язує і не може використовуватися на шкоду людині та суспільству [37].

Зазначене положення визначає аксіологічну основу відповідальності осіб, які здійснюють контроль над боржником, оскільки саме через механізм субсидіарної відповідальності держава реалізує конституційний обов'язок із захисту прав суб'єктів господарювання та забезпечення соціальної спрямованості економіки.

Наведене конституційне положення знаходить своє відображення у практиці Європейського суду з прав людини. Зокрема, у рішенні Великої палати від 11 грудня 2018 року у справі «Лекич проти Словенії» (*Lekic v. Slovenia*) Суд констатував, що директор юридичної особи зобов'язаний передбачати можливі наслідки своїх управлінських рішень, у тому числі у вигляді притягнення до субсидіарної відповідальності [38].

Виходячи із вищевикладеного, субсидіарна відповідальність є передбачуваним і соціально виправданим правовим наслідком недобросовісного або некомпетентного управління, що цілком відповідає загальним стандартам верховенства права та принципу правової визначеності.

Субсидіарна відповідальність у чинному законодавстві України має міжгалузевий характер та закріплюється у різних нормативно-правових актах залежно від сфери правового регулювання. Її нормативні прояви не є уніфікованими, що зумовлює необхідність їх систематизації для цілей наукового аналізу. У цьому зв'язку доцільно виокремити ключові законодавчі підстави застосування субсидіарної відповідальності, які відображають різні підходи до визначення її змісту та умов реалізації:

– **Стаття 619 ЦК України:** визначає субсидіарну відповідальність як додаткову відповідальність особи, яка не є основним боржником, що настає у разі відмови останнього задовольнити вимогу кредитора [16];

- **Частина 2 статті 61 КУЗПБ:** передбачає субсидіарну відповідальність засновників (учасників, акціонерів), керівників або інших осіб за доведення до банкрутства [3];
- **Частина 5 статті 42 КУЗПБ:** встановлює субсидіарну відповідальність осіб, які вчинили або погодили фраздаторні правочини, що призвели до збитків [3];
- **Стаття 31 Закону про ТОВ/ТДВ:** передбачає відповідальність менеджменту за несвоєчасне скликання зборів при зниженні активів більш ніж на 50% [39].

Центральне значення має частина друга статті 61 КУЗПБ, яка встановлює можливість покладення субсидіарної відповідальності на засновників (учасників), керівників та інших осіб, дії або бездіяльність яких призвели до доведення боржника до банкрутства [3].

Законодавець поєднує матеріально-правову підставу відповідальності з економічною передумовою у вигляді недостатності ліквідаційної маси, визначаючи розмір відповідальності як різницю між сумою вимог кредиторів і майном боржника. У такий спосіб досягається баланс між інтересами кредиторів, які отримують гарантії компенсації непогашених вимог, та вимогами справедливості щодо осіб, яких притягують до відповідальності, адже останнє можливе лише за умови доведення причинно-наслідкового зв'язку між їхньою поведінкою та дефіцитом активів боржника.

Суттєвого значення для розвитку інституту набули законодавчі зміни 2023 року, якими розширено коло суб'єктів, уповноважених ініціювати притягнення до субсидіарної відповідальності [26].

Надання такого права кредиторам трансформувало механізм реалізації інституту, посиливши їх процесуальну роль у формуванні ліквідаційної маси. Водночас це породжує додаткові виклики, пов'язані з необхідністю запобігання зловживанням кредиторами своїми процесуальними правами.

Окремий нормативний блок становлять положення, що регламентують встановлення обставин доведення до банкрутства. Кодекс України з процедур банкрутства покладає на ліквідатора обов'язок аналізу фінансово-господарського стану боржника, що передбачає виявлення ознак неплатоспроможності, неправомірних дій або стійкої фінансової неспроможності [3]. Поряд з цим відсутність чітко визначених законодавчих критеріїв оцінки таких обставин зумовлює значну залежність правозастосування від судової дискреції та експертних висновків.

На нашу думку, суттєвою прогалиною чинного регулювання також є відсутність у Кодексі України з процедур банкрутства прямої вказівки на те, що вимоги про покладення субсидіарної відповідальності розглядаються у відокремленому провадженні в межах справи про банкрутство.

Системно норми КУзПБ про відповідальність мають узгоджуватись з положеннями ст. 7 КУзПБ про концентрацію спорів у межах справи про банкрутство, відповідно до яких спори, стороною в яких є боржник, розглядаються господарським судом за правилами позовного провадження з урахуванням особливостей, передбачених КУзПБ [3].

При цьому необхідно зауважити, що у справах про покладення відповідальності сам боржник не виступає стороною спору, оскільки відповідачами є контролюючі особи, а позивачем – у разі розгляду справи про солідарну відповідальність – кредитори, а у справі про субсидіарну відповідальність – ліквідатор або кредитори, що додатково підкреслює самостійний процесуальний характер таких вимог та необхідність їх виділення у відокремлене провадження.

Разом з тим відсутність законодавчо закріпленого обов'язку виділяти зазначену категорію вимог у відокремлене провадження зумовлює неоднорідність судової практики в частині процесуального оформлення відповідних справ. Зокрема, в одних випадках суди присвоюють таким вимогам окремий номер відокремленого провадження, тоді як в інших – розглядають їх безпосередньо в

межах основної справи про банкрутство без виділення в самостійне провадження. Така неоднорідність істотно ускладнює пошук та ідентифікацію релевантної судової практики, а отже, негативно позначається на правовій визначеності та передбачуваності правозастосування в цій категорії справ.

З огляду на викладене, вважаємо за доцільне доповнити статтю 7 КУзПБ окремою частиною, яка б прямо передбачала, що вимоги про покладення солідарної та субсидіарної відповідальності на контролюючих осіб боржника розглядаються господарським судом у відокремленому провадженні в межах справи про банкрутство. Запровадження такої норми усунуло б існуючу процесуальну невизначеність, забезпечило б однаковість судової практики та істотно спростило б ідентифікацію відповідних судових рішень в Єдиному державному реєстрі судових рішень.

В свою чергу, нормативною методологічною опорою для формування доказової бази у справах про покладення субсидіарної відповідальності є підзаконні правові акти.

Одним із основоположних у розрізні питання відповідальності у банкрутстві є наказ Міністерства економіки України № 14 від 19.01.2006, яким було затверджено Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства. У них, зокрема, передбачено ретроспективний аналіз фінансово-господарського стану підприємства за період три роки до порушення справи про банкрутство та оцінювання динаміки ключових фінансових показників [40].

Другим є наказ Міністерства юстиції України № 3105/5, що декларує Порядок проведення аналізу фінансово-господарського стану щодо наявності ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства та приховування банкрутства, що використовується як стандарт для відповідних висновків і може співвідноситися з обов'язком арбітражного керуючого щодо здійснення аналізу в процедурі банкрутства [41].

Поряд з цим у практиці Верховного Суду сформовано висновок, відповідно до якого звіт за результатами аналізу фінансово-господарського стану боржника, підготовлений згідно з Методичними рекомендаціями, не має наперед встановленої доказової сили та не може розглядатися як безумовна підстава для висновку про доведення боржника до банкрутства. Наявність такого звіту, його зміст чи навіть недоліки не визначають самостійно можливість притягнення осіб до субсидіарної відповідальності, оскільки вирішення цього питання належить до дискреційних повноважень суду та здійснюється на підставі комплексної оцінки всіх доказів у справі, де відповідний звіт виступає лише одним із засобів доказування [42].

Варто звернути увагу, що положення частини п'ятої статті 42 КУзПБ також передбачають можливість покладення субсидіарної відповідальності на осіб, які вчинили або погодили фраздаторні правочини, що призвели до заподіяння шкоди боржнику або кредиторам [3].

Водночас аналіз змісту відповідних норм свідчить, що субсидіарна відповідальність, передбачена статтею 42 КУзПБ, відрізняється за своєю правовою природою від відповідальності, встановленої статтею 61 КУзПБ.

Якщо у випадку доведення до банкрутства відповідальність має комплексний характер і пов'язується з порушенням обов'язку належного управління боржником, то відповідальність за вчинення підозрілих правочинів має більш виражену деліктну спрямованість і ґрунтується на заподіянні конкретної майнової шкоди.

Зазначене свідчить про внутрішню диференціацію субсидіарної відповідальності в межах КУзПБ, що розширює можливості захисту прав кредиторів, але водночас зумовлює неоднорідність правозастосування через змішування різних за змістом правових механізмів.

Наведене отримало розвиток у практиці Верховного Суду, який послідовно проводить розмежування загальних і спеціальних підстав субсидіарної відповідальності в межах КУзПБ. Суд виходить із того, що у випадках заподіяння

шкоди боржнику внаслідок правочинів або майнових дій, передбачених статтею 42 КУзПБ, застосуванню підлягає частина п'ята цієї статті як спеціальна норма, що виключає застосування частини другої статті 61 КУзПБ [43]. Наведена концепція, заснована на принципі *lex specialis derogat legi generali*, що забезпечує диференційовану правову оцінку поведінки відповідних осіб залежно від характеру вчинених ними дій.

Верховний Суд також акцентує на відмінностях у визначенні обсягу відповідальності: якщо у межах статті 61 КУзПБ вона пов'язується з дефіцитом ліквідаційної маси, то у випадку застосування частини п'ятої статті 42 КУзПБ – обмежується розміром завданих боржнику збитків [43].

Вищезазначене свідчить про персоналізований характер відповідальності та її безпосередній зв'язок із конкретним правопорушенням, що виключає автоматичне поширення наслідків, притаманних відповідальності за доведення до банкрутства.

Крім того, до субсидіарної відповідальності можуть бути притягнуті також особи, які отримали майнову вигоду внаслідок відповідних правочинів, що розширює коло суб'єктів відповідальності та зміщує акцент із формального статусу на фактичну участь у завданні шкоди [43].

Узагальнення викладеного свідчить про те, що субсидіарна відповідальність у КУзПБ не є однорідним інститутом, а являє собою сукупність взаємопов'язаних, проте змістовно відмінних правових механізмів, кожен з яких реалізує самостійний алгоритм реагування на визначене порушення.

Її нормативне закріплення у статтях 42 та 61 КУзПБ відображає диференційований підхід до визначення підстав, суб'єктного складу та обсягу відповідальності, орієнтований на індивідуалізацію відповідальності залежно від характеру протиправної поведінки. Водночас використання єдиної термінології для позначення різних за правовою природою явищ об'єктивно ускладнює їх практичне застосування.

Зазначене обґрунтовує потребу в чіткішому законодавчому розмежуванні підстав і меж застосування окремих різновидів субсидіарної відповідальності.

Водночас у практиці Верховного Суду підкреслюється, що інститут субсидіарної відповідальності не має на меті заміщення інших передбачених КУЗПБ правових інструментів, зокрема механізмів формування ліквідаційної маси, стягнення дебіторської заборгованості чи процедур оспорення правочинів і майнових дій боржника за статтею 42 КУЗПБ [44].

З урахуванням наведеного, субсидіарну відповідальність доцільно розглядати як допоміжний інструмент захисту прав кредиторів, який має застосовуватися не ізольовано, а у взаємозв'язку з іншими механізмами конкурсного процесу.

Поряд з цим її призначення полягає у компенсації негативних наслідків протиправної поведінки за умови, що інші передбачені законом засоби не забезпечують ефективного відновлення майнової сфери боржника.

2.2. Елементи складу правопорушення для покладення субсидіарної відповідальності

Притягнення до субсидіарної відповідальності у процедурах банкрутства передбачає встановлення сукупності юридично значущих елементів, які в своїй єдності утворюють склад правопорушення.

Б. М. Грек констатує, що цивільно-правовий підхід до визначення складу правопорушення ґрунтується на необхідності встановлення сукупності умов відповідальності, до яких належать: шкода, протиправність поведінки, причинно-наслідковий зв'язок між діянням і нанесеною шкодою, а також вина правопорушника [45, с. 169].

Виходячи з окреслених теоретичних засад, у цьому підрозділі послідовно аналізуються об'єкт, суб'єкт, об'єктивна та суб'єктивна сторони господарського правопорушення як необхідні елементи складу, достатнього для покладення субсидіарної відповідальності.

Об'єкт правопорушення

Визначення об'єкта правопорушення у справах про субсидіарну відповідальність має не лише теоретичне, а й суттєве практичне значення, оскільки безпосередньо впливає на декілька ключових аспектів правозастосування.

Зокрема, правильне встановлення об'єкта дозволяє окреслити коло осіб, чії права підлягають захисту, визначити характер і розмір шкоди, що підлягає відшкодуванню, а також відмежувати субсидіарну відповідальність від суміжних правових інститутів.

Так, у постанові від 19 червня 2024 року Суд зазначив, що: «об'єктом правопорушення є майнові права боржника та кредиторів, вимоги яких визнані у справі про банкрутство, що порушені у зв'язку з доведенням боржника до банкрутства та відновлення яких відбувається шляхом відшкодування шкоди в межах покладення субсидіарної відповідальності за правилами частини другої статті 61 Кодексу України з процедур банкрутства» [6].

При цьому слід розмежовувати загальний та безпосередній об'єкти правопорушення. Загальним об'єктом виступає встановлений правовий порядок здійснення господарської діяльності та виконання зобов'язань, тоді як безпосереднім – конкретні майнові права кредиторів, порушені внаслідок протиправних дій або бездіяльності контролюючих осіб боржника.

Відтак об'єкт правопорушення у справах про субсидіарну відповідальність охоплює як інтереси окремих кредиторів, так і публічний інтерес у забезпеченні стабільності цивільного обороту та добросовісності корпоративного управління.

Суб'єкт правопорушення

Суб'єктами правопорушення за ч. 2 ст. 61 КУЗПБ є засновники (учасники, акціонери), керівник боржника або інші особи, які мають право давати обов'язкові вказівки боржнику чи інакше визначати його дії за умови існування вини цих осіб у банкрутстві боржника [3]. Ключовим для визначення суб'єкта відповідальності є критерій контролю/вирішального впливу на поведінку боржника в причинному

зв'язку з його банкрутством. З практичного погляду це означає, що формальний юридичний статус (наприклад, «номінальний директор» чи «формальний учасник») сам по собі не є достатнім, оскільки суди аналізують сукупність правочинів і управлінських рішень та фактичну можливість особи визначати дії боржника.

Об'єктивна сторона

Об'єктивна сторона правопорушення як підстави субсидіарної відповідальності полягає у протиправній поведінці суб'єктів, що призвела до погіршення фінансового стану боржника та переходу кризи у стадію неплатоспроможності боржника.

Така поведінка може виражатися як у активних діях, так і в бездіяльності, у прийнятті управлінських рішень або наданні вказівок, наслідком яких стала відсутність у боржника майнових активів, достатніх для задоволення вимог кредиторів. Попри очевидну практичну значущість цього елемента складу правопорушення, законодавець так і не конкретизував у КУЗПБ, які саме діяння його утворюють.

Як слушно зазначає І. В. Горват, така нормативна невизначеність та неоднорідність судової практики створює передумови для уникнення відповідальності особами винними у доведенні до банкрутства [46, с. 75].

Заповнюючи зазначену законодавчу прогалину, Верховний Суд у постанові від 22 квітня 2021 року у справі № 915/1624/16 визначив орієнтовне коло обставин, що підлягають встановленню судом. Зокрема, такими обставинами можуть бути: вчинення суб'єктами відповідальності дій, спрямованих на набуття майна за відсутності активів для розрахунку за нього або на збільшення кредиторської заборгованості без наміру її погашення; прийняття рішень щодо виведення активів боржника, що потягло за собою його неплатоспроможність; прийняття рішень або надання вказівок щодо захисту майнових інтересів інших юридичних осіб на шкоду інтересам боржника [42]. При цьому Верховний Суд наголосив, що наведений перелік не є вичерпним.

Подальшого розвитку це розуміння набуло у постанові Верховного Суду від 19 червня 2024 року, в якій Суд конкретизував, що відповідні діяння – окремо або у своїй сукупності – мають спричиняти неплатоспроможність боржника та свідчити про доведення його до банкрутства конкретними особами [6].

На практиці до обставин, що можуть ідентифікувати об'єктивну сторону правопорушення відносять: відчуження активів без розумної ділової мети, виведення ліквідних активів, надання безповоротної або безвідсоткової фінансової допомоги без економічного обґрунтування, неприйняття заходів щодо стягнення дебіторської заборгованості, а також приховування бухгалтерських документів.

Показово, що законодавець у визначенні поняття «заінтересованих осіб стосовно боржника» прямо пов'язує ризикові операції з критеріями економічної недоцільності та недобросовісності, а також вказує на фrawdаторні правочини та правочини, визнані недійсними за статтею 42 КУзПБ, як на чинники, що свідчать про заінтересованість [3]. Це, в свою чергу, створює додаткову нормативну основу для доведення об'єктивної сторони правопорушення через аналіз сумнівних операцій у період, що передує банкрутству.

Таким чином, за відсутності чіткого законодавчого визначення об'єктивної сторони відповідного правопорушення саме судова практика Верховного Суду фактично виконує нормоутворюючу функцію, формуючи відкритий перелік обставин, що свідчать про доведення боржника до банкрутства.

Однак, сформована правозастосовна практика, попри її часткову виправданість з огляду на різноманітність можливих форм протиправної поведінки, не може вважатися прийнятною з позицій принципу правової визначеності та потребує відповідного законодавчого врегулювання.

Суб'єктивна сторона

Суб'єктивна сторона правопорушення як підстави субсидіарної відповідальності охоплює вину у формі умислу або необережності та, залежно від конкретних обставин справи, мотив і мету протиправної поведінки.

При цьому принципово важливо, як окреслено П. Д. Пригузою, що суб'єктивна сторона у цій категорії справ характеризується не психічним ставленням суб'єкта до наслідків у вигляді банкрутства, а його ставленням до власних дій та бездіяльності [24].

Зокрема, на підставі аналізу судової практики та доктрини можна виокремити типові прояви умислу у цій категорії справ, а саме: виведення активів через укладання фіктивних правочинів, спотворення бухгалтерського обліку з метою отримання кредитів та приховування ознак банкрутства, ухилення від виконання зобов'язань перед кредиторами, а також припинення господарської діяльності боржника в спосіб, що унеможливорює задоволення вимог кредиторів [24].

Особливістю суб'єктивної сторони у справах про покладення субсидіарної відповідальності є те, що докази її наявності здебільшого є непрямими. Як правило, на умисел або необережність вказують відсутність або знищення документів первинного бухгалтерського обліку, невідповідність дій керівника стандартам добросовісного управління, порушення внутрішніх корпоративних процедур, наявність конфлікту інтересів, а також вчинення правочинів на явно не вигідних для боржника умовах.

Водночас, як обґрунтовано зазначає Б. М. Грек, у цивільному праві, на відміну від кримінального, де діє принцип презумпції невинуватості, відповідальність за порушення зобов'язання базується на презумпції вини особи, яка його допустила, у зв'язку з чим саме на таку особу покладається обов'язок доведення відсутності вини у власній поведінці [45, с. 170]. Застосування цієї презумпції у справах про субсидіарну відповідальність суттєво впливає на розподіл тягара доказування між сторонами.

У доказовому вимірі важливого значення набуває процесуальна поведінка особи, яку намагаються притягнути до відповідальності. Ухилення від надання доказів, невиконання процесуальних обов'язків щодо розкриття інформації або пасивність у спростуванні доводів опонента оцінюються судом у контексті розподілу ризиків процесуальної поведінки та можуть слугувати підставою для формування негативних висновків щодо суб'єктивної сторони правопорушення.

Таким чином, суб'єктивна сторона у спрах про субсидіарну відповідальність в межах справи про банкрутство є комплексним елементом складу правопорушення, встановлення якого потребує системної оцінки як прямих, так і непрямих доказів у їх сукупності.

Таким чином, притягнення до субсидіарної відповідальності у процедурах банкрутства передбачає встановлення повного складу господарського правопорушення, що охоплює чотири взаємопов'язані елементи:

- **об'єкт** – майнові права боржника і кредиторів, що були порушені у зв'язку з доведенням боржника до банкрутства;
- **суб'єкт** – особи, що контролюють боржника (засновники, керівники, фактичні контролери та інші особи, що надають вказівки);
- **об'єктивна сторона** – умисні та цілеспрямовані дії або бездіяльність, результатом яких є банкрутство юридичної особи;
- **суб'єктивна сторона** – ставлення особи до своїх дій у формі вини (умислу або необережності).

Однією з ключових проблем правового регулювання субсидіарної відповідальності у процедурах банкрутства є відсутність чіткого нормативного визначення об'єктивної сторони правопорушення, що полягає у доведенні до банкрутства.

З огляду на викладене, пропонується доповнити статтю 61 КУзПБ новою частиною, яка б містила невичерпний, але нормативно закріплений перелік діянь,

що утворюють об'єктивну сторону правопорушення у вигляді доведення до банкрутства.

2.3. Визначення суб'єктів субсидіарної відповідальності у процедурі банкрутства

Законодавче регулювання, закріплене у частині другій статті 61 КУзПБ, має відкритий характер і не містить вичерпного переліку суб'єктів відповідальності, що обумовлює необхідність їх системного тлумачення з урахуванням як нормативного змісту відповідної норми, так і підходів, сформованих у судовій практиці.

Відповідно до положень частини другої статті 61 КУзПБ до потенційних суб'єктів субсидіарної відповідальності можуть бути віднесені:

- засновники (учасники, акціонери) боржника;
- керівник боржника;
- інші особи, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки або іншим чином визначати його дії [3].

Втілена в нормі модель правового регулювання свідчить про те, що законодавець, з одного боку, окреслює базове коло суб'єктів через формально визначені категорії, а з іншого – свідомо залишає відкритою можливість включення інших осіб залежно від їх фактичного впливу на діяльність боржника.

У цьому контексті важливого значення набуває встановлення критеріїв, за якими особа може бути віднесена до суб'єктів субсидіарної відповідальності, насамперед через з'ясування характеру її впливу на діяльність боржника та наявності причинно-наслідкового зв'язку між її поведінкою і настанням для боржника негативних наслідків.

Важливим етапом у формуванні відповідних категорій є правова позиція Верховного Суду, викладена у постанові від 22.04.2021 у справі № 915/1624/16, в якій запропоновано поділ суб'єктів субсидіарної відповідальності на дві групи

залежно від характеру їх зв'язку з боржником та способу здійснення впливу на його діяльність.

I група – засновники (учасники, акціонери) та інші особи, які відповідно до закону за своїм юридичним статусом та відповідно до установчих документів мають право безпосередньо давати обов'язкові для виконання боржником (його органів управління) вказівки, приймати рішення, видавати розпорядження чи накази боржнику. У законодавстві України такі особи ідентифікуються через низку суміжних правових категорій, зокрема як «заінтересовані особи стосовно боржника» (стаття 1 КУзПБ), «пов'язані особи» (стаття 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції», стаття 14.1.159 Податкового кодексу України, стаття 52 Закону України «Про банки та банківську діяльність»), а також «кінцевий бенефіціарний власник (контролер)» [42].

Така багатоваріантність нормативного визначення свідчить про міжгалузевий характер категорії контролю та необхідність її комплексного тлумачення при вирішенні питання про притягнення до субсидіарної відповідальності. Водночас окремі з наведених категорій, зокрема кінцевий бенефіціарний власник, у практичному вимірі можуть поєднувати ознаки як формалізованого, так і фактичного контролю, що свідчить про умовність такого поділу та можливість перетину між визначеними групами.

II група – інші особи, які не мають формалізованих зв'язків із юридичною особою-боржником, однак мають змогу іншим чином визначати та впливати на поведінку боржника в господарських відносинах, тобто фактично визначають волю боржника щодо здійснення або утримання від здійснення певних дій [42].

Запропонований Верховним Судом підхід, на нашу думку, має принципове значення, оскільки змінює критерії встановлення суб'єкта відповідальності. Якщо у межах першої групи визначальним є юридично закріплений статус і повноваження, то щодо другої групи ключовим стає встановлення факту реального впливу на діяльність боржника.

У цьому контексті судова практика фактично виходить із таких положень:

- наявність формального статусу сама по собі не є достатньою підставою для притягнення до відповідальності;
- відсутність формалізованого зв'язку з боржником не виключає можливості її застосування;
- вирішальним є встановлення фактичного впливу на прийняття рішень та фінансовий стан боржника.

Особливого значення у цьому контексті набувають ситуації опосередкованого або прихованого контролю, коли вплив здійснюється через економічну залежність, фінансування або договірні механізми.

Водночас такий підхід не позбавлений певних проблем. Зокрема, віднесення до II групи осіб, які «іншим чином» впливають на поведінку боржника, характеризується значною оціночністю, що проявляється у відсутності чітких критеріїв ідентифікації такого впливу, ризику надмірного розширення кола суб'єктів відповідальності та складності доказування фактичного контролю.

Важливими також є правові висновки Верховного Суду щодо можливості притягнення до субсидіарної відповідальності колишніх керівників боржника. У постанові від 16.06.2020 у справі № 910/21232/16 наголошується, що припинення повноважень не звільняє особу від відповідальності, якщо її дії або бездіяльність у період здійснення управлінських функцій перебувають у причинно-наслідковому зв'язку з доведенням боржника до неплатоспроможності [47].

На нашу думку, сформульована Верховним Судом правова позиція є обґрунтованою, оскільки унеможливорює уникнення відповідальності шляхом формального припинення повноважень керівника напередодні відкриття провадження у справі про банкрутство.

Ще одним напрямом розвитку судової практики є включення до кола суб'єктів відповідальності осіб, які отримали істотну вигоду від дій, що призвели до неплатоспроможності боржника. У постанові Верховного Суду від 22.01.2026 у справі №922/3873/23 підкреслюється, що такими суб'єктами можуть бути особи, які отримали економічні переваги внаслідок відповідних дій, навіть за відсутності

формального управлінського статусу [43]. У цьому випадку визначальним є встановлення факту отримання вигоди, її зв'язку з діями, що спричинили неплатоспроможність, а також спрямованості таких дій на заподіяння шкоди кредиторам. Разом з тим, категорія «істотної вигоди» має оціночний характер, що ускладнює її відмежування від звичайних результатів господарської діяльності.

Таким чином, сформована Верховним Судом правозастосовна практика свідчить про трансформацію інституту субсидіарної відповідальності у механізм, спрямований на виявлення реальних центрів впливу та економічного інтересу у діяльності боржника, що забезпечує більш ефективний захист прав кредиторів.

Цікавою у розрізі визначення суб'єктного складу субсидіарної відповідальності є думка В. Жорнокуй, яка наголошує, що в разі надмірного втручання учасника в оперативне управління, він за принципом «немає прав без відповідальності» фактично стає керівником і несе відповідальність за загальними правилами [8, с. 225].

Узагальнення наведених позицій дозволяє дійти висновку, що суб'єктний склад субсидіарної відповідальності має багатовимірний характер і визначається через поєднання кількох критеріїв, зокрема характеру зв'язку з боржником, способу впливу на його діяльність, часових меж участі особи та її ролі у настанні негативних наслідків. У цьому зв'язку суб'єктний склад доцільно розглядати як динамічну категорію, що формується залежно від конкретних обставин справи.

З урахуванням викладеного, на нашу думку, доцільним є виокремлення класифікації суб'єктів субсидіарної відповідальності, яка має значення як для теоретичного осмислення, так і для практики доказування у справах про покладення субсидіарної відповідальності. Отже, класифікація може здійснюватися за такими критеріями:

- **за характером зв'язку з боржником:** формально пов'язані та фактично пов'язані особи;
- **за способом впливу:** прямий управлінський або опосередкований економічний вплив;

- **за часовим критерієм:** діючі та колишні керівники або контролери;
- **за характером причетності до негативних наслідків:** особи, які приймали рішення, забезпечували їх реалізацію або отримали істотну вигоду.

Запропонована класифікація дозволяє систематизувати підходи, сформовані у судовій практиці, та структурувати процес доказування залежно від ролі особи у доведенні боржника до неплатоспроможності.

2.4. Розмір субсидіарної відповідальності та механізм її визначення

Визначення розміру субсидіарної відповідальності у процедурі банкрутства пов'язане з встановленням обсягу майнових наслідків, які покладаються на осіб, дії чи бездіяльність яких спричинили неплатоспроможність боржника. Законодавець безпосередньо закріплює формулу такого розміру, відповідно до якої він визначається як різниця між сумою вимог кредиторів та ліквідаційною масою [3].

Зазначена формула має принципове значення для розуміння механізму визначення розміру відповідальності, оскільки вона демонструє, що її обсяг не є довільним і не залежить безпосередньо від величини виведених активів чи характеру неправомірних дій. Натомість визначальним є обсяг вимог кредиторів, які залишилися незадоволеними за результатами ліквідаційної процедури.

Для правильного застосування цієї формули необхідно уточнити її складові елементи, а саме: суму вимог кредиторів та ліквідаційну масу.

Під сумою вимог кредиторів у правозастосуванні розуміється сукупність вимог, визнаних судом та включених до реєстру вимог кредиторів. Саме реєстр виступає визначальним орієнтиром для встановлення обсягу відповідальності, оскільки фіксує остаточний обсяг зобов'язань боржника у процедурі банкрутства.

У цьому контексті спори щодо визнання кредиторських вимог набувають особливого значення, оскільки їх результат безпосередньо впливає на розмір потенційної відповідальності. Верховний Суд у постанові від 22.11.2023 у справі

№ 910/4685/20 підкреслив, що обсяг визнаних кредиторських вимог може впливати на межі можливого застосування субсидіарної відповідальності [48].

Іншим елементом формули є ліквідаційна маса, яка відповідно до частини 1 ст. 62 КУЗПБ включає всі види майнових активів (майно та майнові права) банкрута, які належать йому на праві власності або господарського відання [3].

При цьому визначення ліквідаційної маси не обмежується лише сумою коштів, фактично отриманих від реалізації майна. Вирішальне значення має повнота дій ліквідатора щодо її формування, зокрема:

- виявлення всіх активів боржника;
- повернення майна, у тому числі шляхом оскарження правочинів;
- стягнення дебіторської заборгованості;
- реалізація майнових прав.

Отже, ліквідаційна маса має оцінюватися як результат комплексної діяльності ліквідатора, а не лише як сума фактично отриманих коштів. Неповнота таких дій може призвести до викривлення розміру дефіциту і, відповідно, до неправильного визначення обсягу субсидіарної відповідальності.

Особливої уваги потребує питання моменту визначення розміру субсидіарної відповідальності та так званої передчасності заявлення відповідної вимоги.

Важливе значення у цьому аспекті має постанова Верховного Суду від 19.06.2024 у справі № 906/1155/20 (906/1113/21), у якій наголошено, що розмір субсидіарної відповідальності визначається саме як різниця між сумою вимог кредиторів і ліквідаційною масою, а також підкреслено необхідність встановлення такого розміру як передумови притягнення до відповідальності [6].

Отже, судова практика виходить із того, що право на ініціювання питання субсидіарної відповідальності виникає лише після завершення реалізації активів, включених до ліквідаційної маси, та проведення розрахунків із кредиторами.

Із цієї правової позиції випливає практичний алгоритм застосування відповідного інституту: спочатку ліквідатор має завершити формування

ліквідаційної маси та встановити недостатність ліквідаційної маси, після чого може бути заявлена вимога про субсидіарну відповідальність. У разі передчасного звернення відсутній предмет доказування, оскільки розмір шкоди ще не визначений.

Окремо слід зазначити, що розмір субсидіарної відповідальності залежить від характеру правопорушення, яке стало підставою для її застосування. Зокрема:

- у разі доведення до банкрутства (стаття 61 КУзПБ) розмір визначається як різниця між сумою вимог кредиторів та ліквідаційною масою [3];
- у разі вчинення фраздаторних правочинів (стаття 42 КУзПБ) відповідальність обмежується розміром збитків, завданих конкретною дією [3].

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що визначення розміру субсидіарної відповідальності не зводиться до простого арифметичного розрахунку, а є складним процесом, який включає встановлення обсягу визнаних вимог кредиторів, оцінку повноти формування ліквідаційної маси та визначення моменту виникнення права на звернення з відповідною вимогою.

Серед іншого, Верховний Суд у своїх науково-практичних узагальненнях наголошує, що визначення розміру субсидіарної відповідальності є обов'язковою передумовою, оскільки вона обчислюється як різниця між сукупним обсягом вимог кредиторів та ліквідаційною масою боржника. В свою чергу, відсутність такої різниці виключає можливість покладення відповідальності, що свідчить про компенсаційний, а не каральний характер цього інституту [49, с. 52].

2.5. Щодо необхідності обвинувального вироку та процесуальних питань

Однією з характерних особливостей становлення інституту субсидіарної відповідальності у праві банкрутства України була його тривала декларативність, зумовлена підходами правозастосовної практики. Зокрема, у період дії Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його

банкрутом» можливість притягнення до відповідальності фактично ставилася у залежність від результатів кримінального провадження.

І. О. Горват звертає увагу, що у правозастосовній практиці тривалий час домінувала позиція, відповідно до якої необхідною передумовою притягнення особи до цивільної (субсидіарної) відповідальності була наявність обвинувального вироку суду за фактом доведення до банкрутства [46, с.73].

Така позиція істотно обмежувала ефективність цього інституту, оскільки складність доказування у кримінальному процесі, тривалість розгляду справ та високі стандарти доведення фактично унеможливлювали реальне відшкодування шкоди кредиторам.

Подальший розвиток судової практики засвідчив відхід від зазначеної концепції та формування принципово іншого підходу. Так, у постанові Верховного Суду від 30.01.2018 у справі № 923/862/15 сформульовано висновок про те, що чинне законодавство не пов'язує можливість покладення субсидіарної відповідальності з наявністю обвинувального вироку суду у кримінальній справі [50].

Відповідно встановлення протиправної поведінки, вини та причинно-наслідкового зв'язку між діями відповідної особи і неплатоспроможністю боржника здійснюється безпосередньо в межах господарського процесу.

Окремої уваги потребують процесуальні аспекти застосування субсидіарної відповідальності, зокрема питання визначення моменту початку перебігу позовної давності. У постанові Верховного Суду від 19.06.2024 у справі № 906/1155/20 сформульовано висновок, відповідно до якого перебіг позовної давності починається з моменту встановлення недостатності майна боржника для задоволення вимог кредиторів [6]. Як правило, такий момент настає після завершення реалізації активів у ліквідаційній процедурі та встановлення фактичного дефіциту конкурсної маси.

Не менш важливо, що Верховний Суд у вищезазначеній постанові відступив від раніше сформованого правового висновку щодо визначення початку перебігу

позовної давності за вимогами про субсидіарну відповідальність, відповідно до якого таким моментом вважалося ухвалення судом постанови про визнання боржника банкрутом, що пов'язувалося з можливістю ліквідатора дізнатися про ознаки доведення до банкрутства.

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що відмова від обов'язкової прив'язки субсидіарної відповідальності до наявності обвинувального вироку суттєво трансформувала механізм її застосування та забезпечила його практичну дієвість. На нашу думку, така еволюція є закономірною, оскільки дозволяє розглядати субсидіарну відповідальність як самостійний інструмент цивільно-правового впливу, спрямований на відновлення майнової сфери кредиторів незалежно від результатів кримінального провадження.

Крім того, визначення моменту початку перебігу позовної давності через встановлення дефіциту конкурсної маси, на нашу думку, є виправданим з точки зору логіки закладеної в інститут субсидіарної відповідальності, однак створює певну невизначеність у випадках тривалих ліквідаційних процедур.

2.6. Проблематика доведення причинно-наслідкового зв'язку між діями (бездіяльністю) суб'єктів відповідальності та неплатоспроможністю боржника

Однією з ключових умов застосування субсидіарної відповідальності у справах про банкрутство є встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями або бездіяльністю контролюючих осіб і настанням негативних наслідків для боржника.

Як зазначено у правовій позиції Верховного Суду, викладеній у постанові від 20.01.2026 у справі № 902/1068/20, доведення такого зв'язку відповідно до частини другої статті 61 КУзПБ у поєднанні з положеннями статей 74, 76, 77 ГПК України є визначальним для покладення субсидіарної відповідальності, а обов'язок доказування покладається на ліквідатора. В свою чергу, причинно-

наслідковий зв'язок у цій категорії справ становить елемент об'єктивної сторони правопорушення [5].

Водночас саме цей елемент є найбільш складним для доведення, оскільки потребує встановлення не лише факту неправомірної поведінки, але й її взаємозв'язку із погіршенням фінансового стану боржника, зокрема на формування недостатності ліквідаційної маси.

Сам факт відкриття провадження у справі про банкрутство не створює презумпції наявності причинно-наслідкового зв'язку. У кожній справі необхідно встановити конкретні управлінські рішення, які призвели до неплатоспроможності або істотно погіршили фінансовий стан боржника.

У практичному аспекті можна виокремити декілька підходів до доведення причинно-наслідкового зв'язку.

По-перше, застосовується фінансово-економічний аналіз діяльності боржника. Відповідно до Методичних рекомендацій Міністерства економіки №14, такий аналіз здійснюється, як правило, за період не менше трьох років до порушення справи про банкрутство [40]. Його метою є встановлення динаміки фінансових показників, структури активів і зобов'язань та причин їх зміни. У контексті доказування причинно-наслідкового зв'язку це дозволяє: (і) простежити деградацію фінансового стану боржника та (ii) прив'язати цю динаміку до юридично значущих подій (правочини, управлінські рішення тощо).

По-друге, використовується аналіз транзакцій боржника із заінтересованими особами. Законодавче визначення таких осіб у статті 1 КУзПБ дозволяє ідентифікувати правочини, що не відповідають критеріям добросовісності та розумності.

У цьому випадку причинно-наслідковий зв'язок вибудовується як послідовний ланцюг взаємопов'язаних обставин, що включає вчинення правочину, подальше зменшення активів або ліквідності боржника, формування дефіциту ліквідаційної маси та, як наслідок, неможливість задоволення вимог кредиторів.

По-третє, істотне значення у справах про притягнення до субсидіарної відповідальності має процесуальна поведінка сторін, яка безпосередньо впливає на розподіл доказового навантаження. Особливість таких спорів полягає в нерівності доступу до інформації, оскільки первинна документація та інформація про господарські операції перебувають або перебували під контролем керівника чи засновників боржника та можуть бути не у повному обсязі бути надані арбітражному керуючому.

Отже, важливе значення у контексті означеного проблемного питання має оцінка процесуальної поведінки сторін. Верховний Суд виходить із того, що у разі виникнення обґрунтованих сумнівів щодо добросовісності дій особи, на неї покладається обов'язок довести їх відповідність звичайним умовам господарського обороту. Ненадання доказів розцінюється як відмова від спростування відповідних фактів і тягне процесуальні наслідки, передбачені статтями 13 та 74 ГПК України [51].

Узагальнюючи викладене, причинно-наслідковий зв'язок доцільно розглядати як систему взаємопов'язаних елементів, а саме: (i) фінансовий стан боржника; (ii) дії або бездіяльність контролюючих осіб; (iii) наслідки у вигляді дефіциту ліквідаційної маси.

Однак, на нашу думку, основна складність доказування причинно-наслідкового зв'язку у даній категорії спорів полягає у необхідності розмежування звичайного підприємницького ризику та використання корпоративної форми для зловживання правом.

Як зазначає А. Трембіч: «...між окремими вчинками та рішеннями контролерів й остаточним негативним результатом існує «camera obscura» операційного бізнесу, і закон не вимагає власне вмикати світло та досліджувати предметно, які конкретно дії контролерів привели до банкрутства», що в свою чергу ускладнює встановлення прямого причинно-наслідкового зв'язку між окремим рішенням і негативними наслідками для боржника [7, с. 166].

Отже, причинно-наслідковий зв'язок як елемент складу правопорушення у справах про покладення субсидіарної відповідальності залишається найбільш складним для доведення, що зумовлено недостатньою прозорістю операційної діяльності боржника та відсутністю нормативно закріплених презумпцій відповідальності у разі ненадання документації або вчинення підозрілих правочинів.

2.7. Роль ліквідатора у процесі притягнення до субсидіарної відповідальності

Роль ліквідатора у притягненні до субсидіарної відповідальності впливає із закріпленого у ч. 1 ст. 61 КУзПБ обсягу його повноважень у ліквідаційній процедурі, а саме:

- прийняття майно боржника у своє відання;
- управління та розпорядження майном;
- аналіз фінансового стану банкрута;
- формування ліквідаційної маси тощо [3].

Відповідно до ч. 2 ст. 61 КУзПБ ліквідатор уповноважений заявляти вимоги до третіх осіб, які можуть нести субсидіарну відповідальність [3]. За наявності відповідних підстав останнє набуває характеру процесуального обов'язку, що впливає із принципу повноти дій ліквідатора.

Як зазначає Ю. В. Кабенюк, під час здійснення фінансового аналізу ліквідатор має дослідити наявність підстав для притягнення таких осіб до відповідальності та прийняти обґрунтоване рішення щодо заявлення відповідних вимог, а невчинення цих дій може свідчити про неповноту його діяльності [52, с.58].

Так, у постанові Верховного Суду від 12.09.2019 у справі № 914/3812/15 наголошено, що ліквідатор у межах ліквідаційної процедури зобов'язаний дослідити питання наявності підстав для притягнення до субсидіарної відповідальності [53].

Після внесення змін Законом № 3249-IX у 2023 році роль ліквідатора у притягненні до субсидіарної відповідальності набула подальшої нормативної визначеності. Зокрема, на нього покладено обов'язок складення висновку щодо наявності або відсутності ознак доведення до банкрутства [54].

Водночас, навіть з урахуванням надання кредиторам права на звернення із відповідними вимогами після змін 2023 року [54], ліквідатор зберігає ключову роль у притягненні винних осіб до відповідальності.

На нашу думку, ефективність інституту субсидіарної відповідальності значною мірою залежить від активності ліквідатора та повноти здійснених ним дій. Невиконання обов'язку щодо дослідження підстав для притягнення до відповідальності фактично позбавляє кредиторів можливості отримати відшкодування. У зв'язку з цим принцип повноти дій ліквідатора слід розглядати як один із ключових елементів забезпечення ефективності процедури банкрутства в цілому.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Проведений у другому розділі аналіз правового регулювання субсидіарної відповідальності у процедурах банкрутства дозволяє сформулювати низку узагальнюючих висновків теоретичного та практичного характеру.

По-перше, нормативна основа субсидіарної відповідальності у процедурах банкрутства характеризується поєднанням загальноцивільстичних та спеціальних конкурсних норм. Центральне місце у цій системі посідає частина друга статті 61 КУзПБ, яка у взаємозв'язку з положеннями статті 42 КУзПБ утворює складний та багаторівневий механізм правового регулювання.

По-друге, дослідження елементів складу цивільно-правового правопорушення засвідчило, що найбільш проблемними з точки зору доказування є об'єктивна сторона та причинно-наслідковий зв'язок. Відсутність нормативно визначеного переліку діянь, що утворюють об'єктивну сторону правопорушення у вигляді доведення до банкрутства, змушує суди формувати такий перелік

власноруч, що попри певну виправданість з огляду на різноманітність форм протиправної поведінки, не відповідає вимогам принципу правової визначеності.

На нашу думку, хоча сформовані Верховним Судом підходи є важливим орієнтиром для правозастосування, вони не усувають загальної проблеми правової невизначеності.

По-третє, послідовне розширення кола потенційних суб'єктів субсидіарної відповідальності, що охоплює як формально визначених контролюючих осіб боржника, так і де-факто бенефіціарів підозрілих операцій відображає загальну тенденцію до «проникнення крізь корпоративну вуаль» з метою протидії зловживанням правом.

Водночас оціночний характер критеріїв ідентифікації осіб, які не мають формалізованих зв'язків із боржником, створює ризики як надмірного розширення кола відповідачів, так і неправомірного звуження відповідальності, що підкреслює необхідність законодавчого уточнення відповідних критеріїв.

По-четверте, відсутність у КУЗПБ прямої вказівки на обов'язковість розгляду відповідних вимог у відокремленому провадженні зумовлює неоднорідність судової практики в частині процесуального оформлення таких справ, що негативно позначається на можливості ідентифікації та узагальнення релевантної практики.

По-п'яте, роль ліквідатора у притягненні винних осіб до субсидіарної відповідальності є ключовою, попри законодавчі зміни 2023 року, якими кредиторам надано право самостійного звернення з відповідними вимогами, оскільки саме ліквідатор є носієм первинної інформації про фінансово-господарський стан боржника.

З урахуванням зазначених висновків, вважаємо за доцільне внести зміни щодо вдосконалення чинного законодавства, а саме уточнити обставини, які становлять об'єктивну сторону правопорушення доведення до банкрутства, для покладення субсидіарної відповідальності на контролюючих боржника осіб.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СОЛІДАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ПРОЦЕДУРАХ БАНКРУТСТВА

Дослідження субсидіарної відповідальності, здійснене у другому розділі цієї роботи, створює необхідне підґрунтя для переходу до аналізу солідарної відповідальності у процедурах банкрутства – інституту, який, попри певну змістовну спорідненість із субсидіарною відповідальністю, має самостійну правову природу та специфічні підстави виникнення.

Цей розділ присвячено солідарній відповідальності органів управління боржника як правовому наслідку порушення обов'язку належного реагування на фінансову кризу підприємства. Нормативною основою є ч. 6 ст. 34 КУзПБ [3], а відправною нормативною точкою для розуміння солідарної відповідальності у банкрутстві є стаття 4 КУзПБ у редакції Закону України №3985-IX від 19 вересня 2024 року [3], яка зазнала суттєвого змістовного оновлення.

Чинна редакція статті 4 КУзПБ прямо покладає на виконавчий орган боржника обов'язок своєчасно виявляти та вживати заходів щодо запобігання і реагування у разі настання неплатоспроможності.

Водночас законодавець вперше прямо передбачив обов'язок аудиторів і бухгалтерів, які надають послуги боржнику, протягом десяти днів повідомляти боржника про виявлені ознаки неплатоспроможності або її загрози.

У свою чергу, керівник боржника зобов'язаний не пізніше тридцяти днів з дня отримання відповідної інформації надіслати засновникам, власнику майна та іншим органам управління відомості щодо наявності таких ознак. Частина четверта статті 4 КУзПБ прямо передбачає відповідальність виконавчого органу, а у випадках, передбачених законом, також засновників та власників майна боржника за невиконання або неналежне виконання заходів щодо запобігання неплатоспроможності, включаючи позасудове врегулювання боргу, ініціювання процедур реструктуризації або звернення до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство [3].

Наведені положення є основоположними для розуміння солідарної відповідальності, оскільки законодавець прямо пов'язує її настання з невиконанням або неналежним виконанням керівником та іншими уповноваженими особами конкретних обов'язків у період настання неплатоспроможності або її загрози. Саме через призму цих обов'язків у третьому розділі цієї роботи досліджуються нормативні підстави, суб'єктний склад та механізм реалізації солідарної відповідальності у процедурах банкрутства.

З огляду на це структура третього розділу підпорядкована послідовному розкриттю всіх аспектів цього інституту та охоплює аналіз правової основи солідарної відповідальності за КУЗПБ, дослідження обов'язку керівника подати заяву про банкрутство та правових наслідків його невиконання, з'ясування умов встановлення факту неплатоспроможності (або її загрози) і механізму визначення розміру відповідальності, а також узагальнення актуальної практики Верховного Суду з проблемних питань притягнення до солідарної відповідальності.

3.1. Правова основа солідарної відповідальності органів управління боржника

У науково-практичних узагальненнях звертається увага на формування практики застосування солідарної відповідальності у справах про банкрутство. Так, суддя Верховного Суду О. В. Васьковський зазначає, що у період з 2021 року і до грудня 2025 року Верховним Судом розглянуто 42 справи цієї категорії, що свідчить про поступове становлення відповідної практики [36].

Так, О. В. Васьковський вказує, що однією з перших справ щодо застосування норм про солідарну відповідальність є справа № 910/3191/20, у якій Верховний Суд постановою від 23 березня 2021 року залишив без змін рішення апеляційної інстанції про покладення солідарної відповідальності на керівника боржника у зв'язку з доведенням підприємства до банкрутства та приховуванням ознак стійкої фінансової неплатоспроможності [36].

Наведена практика цілком узгоджується з нормативним змістом частини шостої статті 34 КУзПБ, яка визначає підстави виникнення солідарної відповідальності.

Солідарна відповідальність передбачена ч. 6 ст. 34 КУзПБ встановлює: (1) обов'язок боржника у місячний строк звернутися до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство за наявності ознак неплатоспроможності та (2) солідарну відповідальність органів управління боржника за незадоволення вимог кредиторів у разі порушення цього обов'язку [3].

Цікавим для дослідження є співставлення солідарної відповідальності органів управління боржника, передбаченої ст. 34 КУзПБ, та інститутом приховування банкрутства, закріпленого у статті 9-1 КУзПБ [3].

Насамперед зазначені правові явища мають різну правову природу та призначення. Солідарна відповідальність, передбачена положеннями КУзПБ є інструментом приватноправового характеру, спрямованим на захист прав кредиторів шляхом покладення на органи управління боржника обов'язку відповідати за незадоволені вимоги кредиторів поряд із боржником.

Водночас приховування банкрутства, визначене у статті 9-1 КУзПБ як умисне невиконання керівником обов'язку своєчасно звернутися до суду із заявою про банкрутство у разі стійкої фінансової неспроможності, за своєю суттю є правопорушенням, яке характеризує протиправну поведінку суб'єкта управління боржником.

Змістовний зв'язок між зазначеними інститутами полягає у тому, що приховування банкрутства виступає формою протиправної поведінки, яка може одночасно становити матеріально-правову основу для покладення солідарної відповідальності. Інакше кажучи, невиконання обов'язку щодо звернення до суду, яке кваліфікується як приховування банкрутства, одночасно може розглядатися як порушення, що обумовлює можливість застосування механізму солідарної відповідальності.

У цьому зв'язку слід зазначити, що приховування банкрутства відображає порушення встановленого законом обов'язку, свідчить про протиправну поведінку керівника та потенційно призводить до погіршення майнового стану боржника і збільшення обсягу незадоволених вимог кредиторів. Саме ці обставини дозволяють розглядати його як фактичну підставу для застосування солідарної відповідальності.

Разом з тим, встановлення факту приховування банкрутства не є достатнім для автоматичного покладення солідарної відповідальності. Для застосування останньої необхідним є доведення сукупності юридично значущих обставин, зокрема: наявності порушення відповідного обов'язку у визначений законом період, його впливу на майновий стан боржника, а також причинно-наслідкового зв'язку між бездіяльністю керівника та негативними майновими наслідками для кредиторів.

Таким чином, приховування банкрутства не є самостійним юридичним наслідком у вигляді солідарної відповідальності, а виступає кваліфікуючою обставиною, яка може обґрунтовувати застосування відповідного майнового механізму за наявності передбачених законом умов.

Неоднакове тлумачення положень статті 9-1 та частини шостої статті 34 КУзПБ зумовлює виникнення нормативної неузгодженості у правозастосуванні. Зокрема, на практиці постає питання, чи може приховування банкрутства розглядатися як самостійна підстава для покладення солідарної відповідальності, чи відповідні правові наслідки виникають виключно у межах механізму, передбаченого статтею 34 КУзПБ.

Складність полягає ще й в тому, що стаття 9-1 КУзПБ формулює приховування банкрутства як правопорушення, пов'язане з невиконанням обов'язку звернення до суду, однак прямо не визначає його майнових наслідків.

Така паралельність регулювання створює ситуацію, за якої одне й те саме порушення може одночасно підпадати під різні правові режими без чіткого визначення їх співвідношення.

З метою усунення зазначеної неузгодженості доцільним є формування єдиного підходу, який би чітко визначав співвідношення між статтею 9-1 та статтею 34 КУзПБ, а також встановлював критерії використання ознак приховування банкрутства як елементу доказування у справах про притягнення до солідарної відповідальності.

Отже, виявлена множинність правових наслідків одного й того самого діяння, а саме несвоєчасного звернення до суду у разі неплатоспроможності, свідчить про наявність системної неузгодженості законодавчого регулювання.

Як зазначає П. Д. Пригуза, у випадку ініціювання провадження у справі про банкрутство кредитором та недоведення боржником своєї платоспроможності у підготовчому провадженні може формуватися презумпція приховування ним стану неплатоспроможності [55].

Виходячи з вищенаведеного, відсутність належного підтвердження здатності виконати грошові зобов'язання свідчить про недобросовісну поведінку боржника та може враховуватися при оцінці його дій у контексті застосування положень КУзПБ.

Окремої уваги заслуговує питання визначення суб'єктів, уповноважених ініціювати притягнення до солідарної відповідальності. Право на звернення із заявою про покладення солідарної відповідальності до органів управління боржника як закріплено законодавцем в частині шостій статті 34 КУзПБ належить виключно кредиторам боржника, що не охоплює арбітражного керуючого як самостійного суб'єкта звернення [3].

Водночас судова практика господарських судів свідчить про усталений відступ від буквального тлумачення цієї норми, адже суди приймають до розгляду заяви, подані ліквідаторами, виходячи з того, що останній діє від імені боржника та в інтересах кредиторів, а не як самостійний заявник.

Зокрема, це підтверджується ухвалою Господарського суду Хмельницької області від 05 січня 2026 року у справі № 924/922/21 [56], рішенням Господарського суду Сумської області від 24 листопада 2025 року у справі

№920/604/24(920/1357/25) [57], а також ухвалою Господарського суду Черкаської області від 28 жовтня 2025 року у справі № 925/1339/24 [58], у кожній з яких заяву про покладення солідарної відповідальності було подано саме ліквідатором.

Наведена практика є цілком обґрунтованою з огляду на роль ліквідатора у процедурі банкрутства, оскільки саме він здійснює аналіз фінансово-господарського стану боржника, формує ліквідаційну масу та встановлює факт її недостатності для задоволення вимог кредиторів. Поряд з цим, не включення на законодавчому рівні ліквідатора до кола уповноважених суб'єктів звернення із вимогою про покладення солідарної відповідальності суперечить принципу повноти його дій.

З огляду на викладене, вважаємо за доцільне законодавчо закріпити право ліквідатора на звернення з заявою про покладення солідарної відповідальності шляхом відповідного доповнення частини шостої статті 34 КУЗПБ. Таке уточнення усуне існуючу розбіжність між буквальним змістом норми та усталеною правозастосовною практикою.

3.2. Суб'єктний склад солідарної відповідальності за невиконання обов'язку щодо ініціювання провадження у справі про банкрутство

Критично оцінюючи підходи законодавця до регулювання процедур банкрутства, Б. М. Поляков образно зауважує: «у ситуації, коли «в кораблі з'являється пробоїна, капітан повинен ужити заходів щодо безпеки судна, вантажу та екіпажу», тоді як у межах процедур неплатоспроможності керівник боржника фактично змушений діяти інакше, оскільки «з першого дня затримки платежів йому пропонують відразу вести підприємство «на дно» [59].

Питання визначення суб'єкта солідарної відповідальності за порушення обов'язку щодо подання заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство зазнало змін у зв'язку з прийняттям Закону України № 2971-IX від 20.03.2023, який набрав чинності 15.04.2023 [26].

До внесення зазначених змін диспозиція частини шостої статті 34 КУзПБ визначала суб'єктом відповідальності лише керівника боржника [60]. Йшлося про одноособовий виконавчий орган юридичної особи, на якого покладался обов'язок звернутися до господарського суду у разі виникнення загрози неплатоспроможності. Невиконання цього обов'язку розглядалося як правопорушення, що тягне солідарну відповідальність саме керівника перед кредиторами в межах незадоволених вимог.

Після внесення змін Законом № 2971-ІХ до КУзПБ законодавець відмовився від вузького підходу та замінив категорію «керівник» на більш широку «органи управління боржника» [26].

Таким чином, формально було розширене коло потенційних суб'єктів відповідальності, включаючи не лише одноособовий виконавчий орган, але й колегіальні органи управління (зокрема, наглядову раду, правління тощо), якщо саме на них покладено повноваження щодо прийняття рішення про звернення до суду із заявою про банкрутство.

Разом з тим, зазначене нововведення породило низку проблем щодо визначення належного суб'єкта відповідальності, що отримали своє відображення у практиці Верховного Суду, зокрема у Постанові Верховного Суду від 04.09.2024 у справі №908/3236/21.

У пункті 10.20 цієї постанови Верховний Суд констатував, що після внесення змін Законом № 2971-ІХ суб'єктами правопорушення, а відповідно і солідарної відповідальності, визначено органи управління боржника, які можуть бути як одноособовими, так і колегіальними. Водночас Суд звернув увагу на невідповідність такого формулювання загальним положенням цивільного законодавства, оскільки відповідно до статей 2 та 92 ЦК України органи управління не є самостійними суб'єктами права, а виступають лише способом реалізації правоздатності юридичної особи [61].

З урахуванням цього Верховний Суд застосував системне тлумачення частини шостої статті 34 КУзПБ та дійшов висновку, що під суб'єктами

солідарної відповідальності слід розуміти конкретних членів органів управління боржника.

Отже, обов'язок звернення до суду у разі виникнення неплатоспроможності має превентивний характер і спрямований на своєчасний перехід до судової процедури з метою збереження активів боржника та забезпечення рівності кредиторів. Його невиконання слід розглядати як порушення, що виходить за межі процесуальної бездіяльності та набуває ознак майнового правопорушення.

Заміна законодавцем категорії «керівник» на «органи управління» розширила коло потенційно відповідальних осіб, однак водночас ускладнила визначення належного суб'єкта відповідальності. Враховуючи, що органи управління не є самостійними носіями прав і обов'язків, їх участь у відповідних правовідносинах потребує персоніфікації. У зв'язку з цим доцільним є законодавче закріплення положення про відповідальність конкретних членів органів управління боржника, які були уповноважені приймати рішення щодо звернення до суду.

3.3. Неплатоспроможність та її загроза як підстави виникнення обов'язку ініціювання провадження: критерії встановлення

До внесення змін Законом № 3985-IX від 19 вересня 2024 року частина шоста статті 34 КУзПБ пов'язувала обов'язок боржника звернутися до господарського суду із заявою про банкрутство із настанням загрози неплатоспроможності, яку законодавець визначав через неможливість виконання грошових зобов'язань перед іншими кредиторами внаслідок задоволення вимог одного або кількох із них [62].

За своєю економічною природою цей критерій відповідав cash flow test, орієнтованому на оцінку поточної платіжної спроможності боржника.

У чинній редакції зазначеної норми підставою для звернення до суду визначено настання неплатоспроможності, при цьому законодавець закріпив дві самостійні ознаки її встановлення [3].

Так, у ч. 6 ст. 34 КУЗПБ законодавець описує обов'язок звернення до суду за таких ознак неплатоспроможності: (1) якщо задоволення вимог одного або кількох кредиторів призведе до неможливості виконання зобов'язань перед іншими кредиторами, або (2) якщо розмір строкових грошових зобов'язань перевищує вартість активів боржника [3].

Перша відтворює попередній критерій та відповідає тесту потоку грошових коштів (cash flow test), тоді як друга ознака є принципово новою та відповідає тесту балансу (balance sheet test).

Показово, що законодавець, змінивши термінологію, фактично не відмовився від змістовного наповнення попереднього поняття. Ознаки, які за попередньою редакцією характеризували загрозу неплатоспроможності, у чинній редакції були перенесені та позначені вже як ознаки неплатоспроможності. Відтак відбулася не змістовна зміна підстав для звернення до суду, а їх термінологічна переатрибуція з одночасним розширенням за рахунок додаткового критерію balance sheet test.

Це дає підстави стверджувати, що фактичний поріг виникнення обов'язку керівника щодо ініціювання провадження у справі про банкрутство залишився фактично незмінним у частині cash flow test, тоді як запровадження balance sheet test як самостійної підстави є дійсною новелою чинного регулювання.

Як зазначає П. Дубовський, тест платіжної неплатоспроможності (cash-flow test), попри його широке застосування у законодавствах зарубіжних країн та відносну простоту використання, має суттєвий недолік, що полягає у ризику ініціювання провадження щодо юридичної особи, яка має лише тимчасові труднощі з виконанням фінансових зобов'язань [63, с. 414].

Наведена позиція набуває особливої ваги у контексті солідарної відповідальності, оскільки розмежування тимчасових фінансових труднощів від

реальної неплатоспроможності безпосередньо визначає момент виникнення обов'язку органів управління (керівника) боржника звернутися до суду.

В свою чергу, у теперішній редакції КУзПБ термін «загроза неплатоспроможності» набув відмінного змісту і був визначений як «фінансово-господарський стан боржника, який підтверджує, що боржник протягом наступних 12 місяців не зможе виконати грошові зобов'язання у строк або здійснювати платежі за звичайними господарськими операціями» [3].

Вищевказане визначення надає інституту загрози неплатоспроможності виразної прогностичної компоненти, оскільки пов'язується з оцінкою «майбутньої» неможливості виконати зобов'язання, що ускладнює доказування порівняно з суто ретроспективними фінансовими показниками.

Показовою у цьому контексті також є позиція К. Крояна, який звертає увагу на законодавчу невизначеність щодо виду відповідальності за невиконання обов'язків саме у період загрози неплатоспроможності [64].

Автор припускає, що йдеться саме про солідарну відповідальність керівництва, та доходить висновку, що сам факт виникнення стану загрози банкрутства не тягне автоматичного настання солідарної відповідальності, однак бездіяльність керівництва, що призвела до неплатоспроможності боржника, є вагомою підставою для її покладення [64].

Погоджуючись із наведеною позицією, вважаємо за необхідне додатково зауважити, що законодавча невизначеність щодо виду відповідальності за порушення обов'язків у період загрози неплатоспроможності в теперішній редакції КУзПБ є самостійною прогалиною чинного регулювання, яка потребує усунення.

З огляду на системний зв'язок між статтею 4 та частиною шостою статті 34 КУзПБ, видається обґрунтованим законодавчо уточнити, що є наслідком невиконання відповідних обов'язків керівництва у період існування загрози неплатоспроможності.

У правовій доктрині категорія «загрози неплатоспроможності» також отримала ґрунтовне осмислення. Зокрема, Б. М. Поляков визначає її як економічну категорію, що відображає можливість або ймовірність настання неплатоспроможності у майбутньому, підкреслюючи при цьому, що сама по собі зупинка платежів не завжди свідчить про критичний стан боржника, оскільки може мати як тимчасовий, так і стійкий характер [59].

Водночас саме стійкість неплатоспроможності є визначальною для процедур банкрутства. У цьому контексті автор звертає увагу на ризик надмірної стимуляції керівників до ініціювання справ про банкрутство, оскільки покладення на них потенційної майнової відповідальності навіть у період тимчасових фінансових труднощів може спонукати до передчасного звернення до суду із заявою про банкрутство [59].

Таким чином, доказування факту виникнення неплатоспроможності та її моменту є одним із найбільш проблемних елементів у справах про покладення солідарної відповідальності. Відсутність актуальної методологічної бази та труднощі з оцінкою реальної вартості активів у сукупності створюють умови, за яких органи управління боржника здатні уникати відповідальності навіть за очевидного порушення обов'язку щодо своєчасного ініціювання провадження у справі про банкрутство.

У практиці Верховного Суду сформовано комплексний та внутрішньо узгоджений механізм застосування частини шостої статті 34 КУзПБ, який охоплює визначення матеріальних передумов виникнення обов'язку звернення до суду та встановлення предмета доказування.

У постанові від 09.06.2022 у справі № 904/76/21 Верховний Суд визначив предмет доказування у справах про покладення солідарної відповідальності.

До кола обставин, що підлягають встановленню, віднесено:

- виникнення обставин щодо загрози неплатоспроможності відповідно до абзацу першого частини шостої статті 34 КУзПБ;
- момент її виникнення;

- факт неподання керівником заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство у місячний строк;
- обсяг грошових зобов'язань боржника на момент виникнення такої загрози [18].

Окремої уваги заслуговує позиція Верховного Суду щодо моменту виникнення обов'язку керівника звернутися до суду. Застосувавши об'єктивний стандарт оцінки управлінської поведінки, Суд вказав, що такий обов'язок виникає у момент, коли добросовісний та розумний керівник у подібних обставинах у рамках стандартної управлінської практики мав об'єктивно визначити наявність загрози неплатоспроможності, що виключає можливість посилення на суб'єктивну необізнаність як підставу для звільнення від відповідальності [65].

Водночас Верховний Суд акцентує на необхідності визначення моменту виникнення загрози неплатоспроможності, як юридичного факту, який має вирішальне значення для обчислення передбаченого законом місячного строку.

У Постанові від 02.11.2022 у справі № 902/1068/20 Верховний Суд сформулював правову позицію, відповідно до якої така загроза має встановлюватися за наявності сукупності обставин: (i) існування зобов'язань перед щонайменше двома кредиторами, строк виконання яких настав, а також (ii) розмір всіх активів боржника є меншим, ніж сумарний розмір зобов'язань перед всіма кредиторами боржника, строк виконання яких настав за правилами закону, що регулює відповідні правовідносини [65].

При цьому наголошується, що відповідний стан має оцінюватися комплексно, з урахуванням усіх активів боржника, а самі зобов'язання повинні бути реальними та підтвердженими належними доказами [65].

Проведений аналіз судової практики Верховного Суду дозволяє констатувати, що у справах про солідарну відповідальність сформувався усталений підхід до визначення предмета доказування та стандарту оцінки управлінської поведінки.

Застосування об'єктивного критерію добросовісного та розумного керівника як точки відліку для встановлення моменту виникнення відповідного обов'язку є доктринально виваженим рішенням, що унеможливорює формальне ухилення від відповідальності з посиланням на власну необізнаність.

Разом з тим судове тлумачення, яким би розвиненим воно не було, об'єктивно не здатне усунути системні прогалини нормативного регулювання, зокрема щодо методологічного забезпечення доказування моменту виникнення неплатоспроможності або її загрози. Усунення зазначених недоліків є прерогативою законодавця та залишається актуальним завданням подальшого вдосконалення КУзПБ.

3.4. Презумпція вини органів управління (керівника) боржника та межі її спростування

П. Д. Пригуза розкриває питання презумпції вини завдавача шкоди у деліктних зобов'язаннях, наголошуючи на її особливому значенні у випадках умисного банкрутства та вказуючи на те, що органи управління боржника у контексті доктрини «альтер его» утворюють єдине ціле, оскільки об'єднані спільною метою щодо організації діяльності юридичної особи [66].

Автор також акцентує увагу на тому, що добросовісний боржник, який своєчасно виконав передбачені законом обов'язки щодо повідомлення кредиторів про фінансові труднощі та забезпечення належного проведення процедури банкрутства, може розраховувати на захист від претензій кредиторів за принципом корпоративного щита [66].

Частина шоста статті 34 КУзПБ передбачає особливості встановлення вини осіб, на яких покладено обов'язок звернення до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство, що відображено у Постанові Верховного Суду від 06.12.2022 у справі № 910/2971/20. Із змісту цього рішення випливає, що невиконання зазначеного обов'язку тягне презумпцію вини

відповідних осіб, оскільки обов'язок має імперативний характер і підлягає виконанню за наявності визначених законом умов [67].

Таким чином, бездіяльність, яка полягає в ухиленні від подання заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство, кваліфікується як протиправна та така, що перебуває у причинному зв'язку з негативними майновими наслідками для кредиторів.

Водночас презумпція вини має спростовний характер. Особа, яка притягується до відповідальності, може довести, що її поведінка відповідала вимогам добросовісності та розумності або що існували об'єктивні обставини, які унеможливлювали своєчасне звернення до суду, при цьому обов'язок доведення таких обставин покладається на неї відповідно до загальних правил господарського процесу [67].

Отже, покладення тягаря спростування вини на органи управління боржника є виправданим з огляду на їх виключне становище як носіїв інформації про фінансовий стан підприємства. Відтак органи управління, які не вжили своєчасних заходів щодо запобігання неплатоспроможності, апріорі вважаються винними у заподіянні шкоди кредиторам, і лише доведення факту добросовісного виконання передбачених законом обов'язків може слугувати підставою для звільнення від відповідальності.

На практиці органи управління (керівник) боржника мають надати докази добросовісності та розумності управлінських рішень, наприклад докази ведення переговорів з кредиторами, реструктуризації, наявність підтверджених джерел фінансування, відсутність погіршення розрахункових можливостей боржника через незвернення тощо.

Варто зазначити, що у контексті солідарної відповідальності склад правопорушення, передбаченого частиною шостою статті 34 КУЗПБ, має свою специфіку, яку детально розкриває П. Д. Пригуза.

Щодо об'єктивної сторони автор кваліфікує незвернення керівника до суду із заявою при очевидній нездатності виконати грошові зобов'язання перед

кредиторами в повному обсязі як шахрайську, фраздаторну поведінку. Шкода при цьому є загальною передумовою відповідальності та проявляється у самому факті приховування неплатоспроможності [68].

Водночас автор посилається на концепцію об'єктивної вини та поведінкової теорії, що впливає з положень статей 614 та 1166 ЦК України, відповідно до яких особа звільняється від відшкодування шкоди лише якщо доведе, що шкоди завдано не з її вини [68].

Щодо суб'єктивної сторони П. Д. Пригуза наголошує, що вона характеризується не психічним ставленням керівника до наслідків у вигляді відкриття справи про банкрутство за заявою кредитора, а ставленням до власних дій та бездіяльності щодо невідкриття справи за власною заявою. Умисел при цьому спрямований на приховування стану боржника щодо неможливості повного задоволення вимог кредиторів [68].

Погоджуючись із наведеною позицією, вважаємо, що запропоноване розуміння складу правопорушення за частиною шостою статті 34 КУзПБ є обгрунтованим, оскільки дозволяє чітко розмежувати солідарну відповідальність за приховування банкрутства та субсидіарну відповідальність за доведення до банкрутства як два самостійні деліктні механізми з відмінними елементами складу правопорушення.

Презумпція вини осіб, уповноважених на прийняття управлінських рішень щодо діяльності боржника, обумовлена їхнім домінуючим становищем у системі управління юридичною особою та наявністю у них повного обсягу інформації про її фінансово-господарський стан. Відповідне нормативне рішення кореспондує із загальними засадами цивільного права та забезпечує належну реалізацію інституту відповідальності у процедурі банкрутства.

Водночас межі спростування цієї презумпції залишаються недостатньо визначеними. На практиці виникають труднощі у встановленні критеріїв добросовісної поведінки, зокрема щодо оцінки управлінських рішень у період фінансової нестабільності. Для усунення цієї невизначеності доцільним є

формування чіткіших орієнтирів оцінки поведінки органів управління, що дозволить забезпечити більш однакове застосування відповідних норм.

3.5. Визначення розміру солідарної відповідальності

Визначення розміру солідарної відповідальності органів управління боржника залишається чи не найбільш суперечливим аспектом застосування частини шостої статті 34 КУзПБ.

Чинна редакція зазначеної норми не містить чіткого законодавчого механізму обчислення такої відповідальності, що зумовило необхідність вироблення відповідних підходів на рівні судової практики, яка, втім, не відзначається стабільністю.

На початковому етапі Верховний Суд виходив із того, що розмір солідарної відповідальності визначається сукупним обсягом вимог, внесених до реєстру вимог кредиторів. Відповідно до правової позиції, викладеної у постанові від 09.06.2022 у справі № 904/76/21, право на звернення до керівника боржника з відповідною вимогою виникає у кредиторів після визнання судом усіх вимог кредиторів, тобто після постановлення ухвали за результатами проведення попереднього засідання, а розмір відповідальності визначається саме обсягом реєстрових вимог [18].

Таким чином, не було враховано деліктну природу солідарної відповідальності та зазначені висновки не корелювали із принципом конкурсного імунітету, який виключає індивідуальне погашення вимог окремих кредиторів поза межами конкурсної процедури.

В свою чергу, у постанові від 07 жовтня 2025 року у справі № 902/1302/22 Верховний Суд суттєво змінив зазначений підхід, хоча формально не відступив від попередніх висновків. Згідно із позицією Верховного Суду неправильним є визначення солідарної відповідальності у загальному розмірі всіх грошових вимог кредиторів без урахування того, яка їх частина може бути погашена за рахунок реалізації майна боржника [69].

Також звернуто увагу на те, що достатність майна боржника для задоволення вимог кредиторів виключає застосування солідарної відповідальності як такої. У разі недостатності майна розмір відповідальності має визначатися як різниця між сумою вимог кредиторів і ліквідаційною масою [69]. Таким чином, визначення зазначеної суми можливе лише після завершення реалізації об'єктів ліквідаційної маси та розрахунків з кредиторами, у зв'язку з чим звернення із заявою до встановлення факту недостатності майна є передчасним.

Такі правові висновки Верховного Суду, на нашу думку є обґрунтованими, оскільки узгоджується із принципом конкурсного імунітету, який забезпечує колективне задоволення вимог усіх кредиторів та унеможливорює отримання окремими кредиторами переваг перед іншими поза межами конкурсної процедури.

Позиція Верховного Суду за якої розмір відповідальності визначався обсягом реєстру вимог кредиторів без урахування фактично сформованої ліквідаційної маси, міг призводити до покладення на членів органів управління відповідальності у розмірі, що перевищує реальну шкоду, завдану кредиторам, що суперечить деліктній природі зазначеного інституту.

Показово, що Верховний Суд у постанові від 07.10.2025 у справі №902/1302/22 прямо застосував *mutatis mutandis* висновки постанови від 19.06.2024 у справі № 906/1155/20, поширивши підходи до визначення розміру субсидіарної відповідальності на солідарну відповідальність [69].

Так, формула визначення розміру обох видів відповідальності фактично уніфікована та в обох випадках становить різницю між сумою визнаних вимог кредиторів та ліквідаційною масою.

Вищезазначене є закономірним наслідком визнання спільної деліктної природи солідарної та субсидіарної відповідальності, однак таке зближення, досягнуте виключно засобами судового тлумачення, потребує законодавчого закріплення задля забезпечення правової визначеності.

Окремою невирішеною проблемою є питання права регресної вимоги члена органу управління, який виконав солідарний обов'язок, до боржника. Як зазначає Я. О. Левшина, формально, відповідно до частини першої статті 544 ЦК України, таке право виникає, однак порядок його реалізації в межах конкурсної процедури залишається законодавчо неврегульованим [17, с. 86].

О. В. Васьковський звертає увагу на те, що керівник боржника, який допустив порушення вимог частини шостої статті 34 КУЗПБ, не має права зворотної (регресної) вимоги до боржника. Зазначена позиція ґрунтується на деліктній природі солідарної відповідальності у відносинах неплатоспроможності, яка принципово відрізняється від класичного цивілістичного розуміння солідарного зобов'язання [36].

Крім того, автор наголошує, що стягнення коштів безпосередньо на користь кредиторів, а не боржника, суперечить природі відповідних правовідносин, оскільки збитки завдаються саме боржнику, а також духу КУЗПБ, який спрямований на дотримання принципів черговості та пропорційності задоволення вимог кредиторів і недопущення порушення принципу конкурсного імунітету [36].

З огляду на вищевикладене, пропонуємо доповнити частину шосту статті 34 КУЗПБ після абзацу другого двома новими абзацами такого змісту:

«Розмір солідарної відповідальності членів органів управління боржника визначається як різниця між сукупним розміром визнаних грошових вимог кредиторів та ліквідаційною масою.

Стягнені кошти зараховуються до ліквідаційної маси боржника та спрямовуються на задоволення вимог кредиторів у порядку черговості, встановленому цим Кодексом».

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що інститут солідарної відповідальності у процедурі банкрутства набув ознак самостійного цивільно-

правового механізму захисту прав кредиторів, що спрямована на відновлення порушених інтересів кредиторів у разі несвоєчасного реагування на фінансову кризу боржника. Її виникнення пов'язується із порушенням спеціального обов'язку щодо звернення органів управління боржника до суду у разі виникнення неплатоспроможності.

Встановлено, що ключовим елементом застосування солідарної відповідальності є не тільки порушення обов'язку подання заяви про банкрутство, а й оцінка управлінських рішень та поведінки органів управління (керівника) боржника крізь призму фінансового стану підприємства.

Системний аналіз норм КУзПБ свідчить про існування множинності правових механізмів реагування на одну й ту саму поведінку боржника, зокрема передбачених ч. 6 ст. 34 КУзПБ та ст. 9-1 КУзПБ. Водночас відсутність чітких меж між цими інститутами призводить до того, що кваліфікація правопорушення залежить не лише від його змісту, а й від обраного способу правозастосування.

Крім того, наявна суперечність між буквальним змістом норми щодо суб'єктів звернення та фактичною судовою практикою, яка допускає участь ліквідатора як заявника.

Загалом встановлено, що застосування інституту солідарної відповідальності на практиці характеризується високим рівнем залежності від судового тлумачення, що зумовлено прогалинами законодавчого регулювання.

Отже, солідарна відповідальність органів управління боржника за ч. 6 ст. 34 КУзПБ є спеціальним засобом захисту кредиторів і боржника у банкрутстві, який виникає виключно з порушення місячного обов'язку звернення до суду за наявності визначених фінансових показників.

В свою чергу, Верховний Суд кваліфікує солідарну відповідальність як таку, що має деліктну природу та кореспондує із загальними положеннями про відшкодування шкоди (зокрема, ст. 1166 ЦК України), а також формує стандарт «добросовісного і сумлінного керівника».

Окремо аргументовано те, що презумпція вини органів управління боржника має спростовний характер, а її покладення зумовлене їх домінуючим становищем у системі управління юридичною особою. Водночас недостатня визначеність меж спростування зазначеної презумпції створює ризик як надмірного розширення відповідальності, так і, навпаки, її формального уникнення, що актуалізує потребу у виробленні чітких критеріїв оцінки добросовісної управлінської поведінки.

Обґрунтовано положення про те, що розмір солідарної відповідальності повинен визначатися не обсягом визнаних вимог кредиторів, а розміром реальної шкоди, заподіяної кредиторам, що обчислюється як різниця між сумою визнаних вимог та ліквідаційною масою.

Фактичне зрівняння формул визначення розміру солідарної та субсидіарної відповідальності є закономірним наслідком визнання їх спільної деліктної природи, однак таке зближення, досягнуте виключно засобами судового тлумачення, не відповідає принципу правової визначеності.

За результатами дослідження сформульовано пропозиції вдосконалення чинного законодавства, спрямовані на усунення виявлених прогалин та забезпечення узгодженості нормативного регулювання.

Видається доцільним уточнити суб'єктний склад солідарної відповідальності шляхом заміни терміну «органи управління боржника» на «члени органів управління боржника», а також законодавчо закріпити право ліквідатора на звернення із заявою про її покладення.

Крім того, обґрунтованим є закріплення формули визначення розміру відповідальності як різниці між сумою визнаних вимог кредиторів та ліквідаційною масою, а також правила про спрямування стягнутих коштів виключно на користь боржника з їх зарахуванням до ліквідаційної маси.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження теоретико-правових засад та практичних аспектів застосування інститутів солідарної та субсидіарної відповідальності у процедурах банкрутства дозволяє сформулювати низку концептуальних положень теоретичного та практичного характеру, а також комплекс пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства у сфері неспроможності.

1. Відповідальність у процедурах банкрутства має міжгалузеву правову природу, яка поєднує цивільно-правові, адміністративно-правові та кримінально-правові елементи. Водночас у механізмі захисту прав кредиторів основне місце посідають цивільно-правові інструменти, що реалізуються у формах солідарної та субсидіарної відповідальності, тоді як адміністративна та кримінальна відповідальність у цій сфері не набули належного рівня ефективності.

2. Солідарна та субсидіарна відповідальність у процедурах банкрутства, попри їх спільне цивілістичне походження, набувають особливого змісту у розумінні КУзПБ. Обидва інститути мають деліктну природу та є уособленням доктрини «зняття корпоративної вуалі», однак характеризуються відмінними правовими підставами, суб'єктним складом та механізмом реалізації.

3. Встановлено, що інститути солідарної та субсидіарної відповідальності в українському праві неспроможності пройшли складний шлях нормативної еволюції. Так, Закон України «Про банкрутство» 1992 року не передбачав самостійних механізмів відповідальності контролюючих осіб боржника, тоді як чинний КУзПБ закріплює зазначені інститути як цілісну систему регулювання, спрямовану на формування ефективних механізмів впливу на поведінку контролюючих осіб боржника та забезпечення прав кредиторів.

4. Порівняльно-правовий аналіз засвідчив, що українське законодавство у сфері банкрутства загалом відповідає європейським підходам, однак поступається їм за рівнем передбачуваності та ефективності. Зокрема, у законодавстві держав-членів Європейського Союзу застосовуються інструменти, відсутні або недостатньо розвинені в КУзПБ, а саме: персональна відповідальність керівника

за здійснення платежів після настання стану неплатоспроможності (§ 15b InsO у Німеччині), інститут відповідальності за «необережне ведення справ» (wrongful trading згідно зі ст. 214 Insolvency Act 1986 у Великій Британії), інститут дискваліфікації керівників, а також інструменти раннього реагування на фінансову кризу (early warning tools).

5. Встановлено, що притягнення до субсидіарної відповідальності у справах про банкрутство передбачає доведення складу цивільно-правового правопорушення. Виявлено, що найбільш проблемними з точки зору доказування є об'єктивна сторона та причинно-наслідковий зв'язок, а відсутність у КУЗПБ нормативно визначеного переліку діянь, які утворюють об'єктивну сторону доведення до банкрутства, не відповідає принципу правової визначеності та потребує законодавчого усунення.

6. Виявлено тенденцію до послідовного розширення кола потенційних суб'єктів субсидіарної відповідальності, що охоплює як юридично визначених контролюючих осіб, так і де-факто бенефіціарів підозрілих операцій. Обґрунтовано, що оціночний характер критеріїв визначення осіб, які не мають формалізованих зв'язків із боржником, однак можуть бути притягнуті до субсидіарної відповідальності потребує законодавчого уточнення.

7. Встановлено, що відсутність у КУЗПБ прямої вказівки на обов'язковість розгляду вимог про субсидіарну та солідарну відповідальність у відокремленому провадженні зумовлює неоднорідність судової практики, що ускладнює систематизацію релевантної правозастосовної практики.

8. Обґрунтовано, що ліквідатор виконує ключову роль у механізмі притягнення винних осіб до субсидіарної відповідальності як носій первинної інформації про фінансово-господарський стан боржника, попри запроваджене право кредиторів на самостійне звернення з відповідними вимогами до винних осіб.

9. Зрівняння формул визначення розміру солідарної та субсидіарної відповідальності як різниці між сумою визнаних вимог кредиторів та

ліквідаційною масою, досягнуте у судовій практиці Верховного Суду, є закономірним наслідком визнання їх спільної деліктної природи, однак потребує закріплення у КУзПБ.

10. Приховування банкрутства слід кваліфікувати не як самостійну підставу солідарної відповідальності, а як кваліфікуючу обставину її застосування. Обґрунтовано необхідність розширення кола суб'єктів звернення із заявою про покладення солідарної відповідальності шляхом включення до них арбітражного керуючого (ліквідатора, керуючого санацією).

11. Виявлено протиріччя у правовому регулюванні суб'єктного складу солідарної відповідальності, оскільки розширення кола відповідальних осіб через використання категорії «органи управління» боржника не узгоджується з базовим положенням цивільного права, відповідно до якого органи управління не є самостійними носіями суб'єктивних прав. Обґрунтовано необхідність закріплення відповідальності за конкретними членами органів управління, уповноважених приймати рішення про звернення до суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство.

12. Встановлено, що чинне законодавство передбачає дві підстави виникнення обов'язку звернення до суду, а саме нездатність боржника виконати грошові зобов'язання та перевищення розміру строкових грошових зобов'язань над вартістю активів. Водночас виявлено прогалину регулювання, що полягає у відсутності нормативного визначення виду відповідальності керівництва за порушення обов'язків належного управління у період загрози неплатоспроможності

13. Обґрунтовано, що покладення тягара доведення добросовісності на органи управління боржника є справедливим, оскільки саме вони володіють повною інформацією про фінансовий стан підприємства та мають обґрунтувати доцільність прийнятих ними управлінських рішень.

За результатами дослідження сформульовано комплекс пропозицій щодо вдосконалення КУзПБ.

1. Щодо статті 7 КУзПБ доповнити окремою частиною такого змісту:

«Вимоги про покладення солідарної та субсидіарної відповідальності на суб'єктів такої відповідальності розглядаються господарським судом у відокремленому провадженні в межах справи про банкрутство».

2. Щодо статті 9-1 КУзПБ доповнити положенням такого змісту:

«Встановлення факту приховування банкрутства враховується судом як обставина, що може свідчити про наявність підстав для покладення відповідальності, передбаченої частиною шостою статті 34 цього Кодексу».

3. Щодо частини шостої статті 34 КУзПБ викласти у редакції, яка передбачатиме:

- уточнення суб'єктного складу: «Суб'єктами відповідальності, передбаченої цією частиною, є члени органів управління боржника як фізичні особи, які відповідно до закону та/або установчих документів були уповноважені приймати рішення щодо звернення до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство»;

- розширення кола заявників: «Із заявою про покладення солідарної відповідальності мають право звернутися кредитор, а також арбітражний керуючий (керуючий санацією, ліквідатор)»;

- закріплення механізму визначення розміру відповідальності: «Розмір солідарної відповідальності членів органів управління боржника визначається як різниця між сукупним розміром визнаних грошових вимог кредиторів та ліквідаційною масою. Стягнені кошти зараховуються до ліквідаційної маси боржника та спрямовуються на задоволення вимог кредиторів у порядку черговості, встановленому цим Кодексом».

4. Щодо статті 61 КУзПБ доповнити новою частиною такого змісту:

«Доведенням боржника до банкрутства вважаються, зокрема, такі дії або бездіяльність контролюючих осіб:

1) відчуження майнових активів боржника за ціною, що є істотно нижчою від ринкової, або без розумної ділової мети;

2) виведення ліквідних активів боржника на користь пов'язаних або заінтересованих осіб без рівноцінного зустрічного надання;

3) знищення, приховування або фальсифікація бухгалтерської, фінансової або іншої документації боржника;

4) неприйняття заходів щодо стягнення дебіторської заборгованості, що призвело до її безпідставного списання або втрати;

5) прийняття рішень або надання вказівок, що спрямовані на задоволення інтересів третіх осіб на шкоду майновим інтересам боржника та його кредиторів.

Наведений перелік не є вичерпним. Вина контролюючої особи у доведенні боржника до банкрутства презюмується, якщо нею не доведено відсутність причинно-наслідкового зв'язку між її діями або бездіяльністю та настанням банкрутства боржника».

5. Щодо запровадження нових інститутів, запозичених з європейського досвіду доповнити КУЗПБ положеннями, які передбачатимуть:

- відповідальність керівника за здійснення платежів після виникнення ознак неплатоспроможності на прикладі Німеччини;

- відповідальність за продовження господарської діяльності в умовах неспроможності на прикладі інституту wrongful trading на прикладі Великої Британії;

- інститут дискваліфікації керівника, притягнутого до солідарної або субсидіарної відповідальності, строком від одного до п'яти років, що узгоджується з практикою держав-членів Європейського Союзу.

Реалізація запропонованих змін сприятиме усуненню системних недоліків законодавчого регулювання, забезпеченню правової визначеності, підвищенню ефективності інститутів солідарної та субсидіарної відповідальності як механізмів захисту прав кредиторів, а також наближенню національного законодавства до європейських стандартів у сфері неплатоспроможності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Поляков Б. М., Поляков Р. Б. Актуальні проблеми захисту майнових прав та інтересів кредиторів у процедурі банкрутства (неспроможності) в Україні та деяких країнах Європи: монографія за редакцією Б. М. Полякова. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2025. 252 с.
2. Вчення про цивільно-правову відповідальність: монографія І.В. Спасибо-Фатєєва, А.М. Баранова, О.О. Біляєв та ін.; за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2025. 816 с.
3. Кодекс України з процедур банкрутства : Кодекс України від 18.10.2018 № 2597-VIII: станом на 11 берез. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 15.03.2026).
4. Бонтлаб В.В. Доктрина «зняття корпоративної вуалі»: теоретико-правові засади та перспективи впровадження в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2025. Вип. 92, ч. 2. С. 11-16.
5. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 20.01.2026 у справі №902/1068/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133719375> (дата звернення: 15.03.2026).
6. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 19.06.2024 у справі №906/1155/20 (906/1113/21). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120341855> (дата звернення: 15.03.2026).
7. Трембіч А. Субсидіарна відповідальність контролерів юридичної особи у контексті трансформації природи корпорацій у ХХІ ст. *Цивілістична платформа*. 2024. № 3. С. 148-195. DOI: <https://doi.org/10.69724/2786-8834-2024-3-3-148-195>
8. Жорнокуй В. Г. Відповідальність осіб, що здійснюють функції органів підприємницького товариства, перед кредиторами за його зобов'язаннями. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Т. 32, № 4. С. 211-231.
9. Накорчевський С. В. Поняття та правова природа субсидіарної відповідальності. *Нове українське право*. 2025. Вип. 3. С. 249-255.
10. Райчева С. І. Субсидіарна відповідальність у справі про банкрутство: правова природа та значення для відокремленого провадження. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2025. № 5 (87).

11. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.03.2026).
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X: станом на 11 гру 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 15.03.2026).
13. Господарський кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV: станом на 28 серп. 2025 р. (втратив чинність на підставі Закону України від 09.01.2025 № 4196-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/ed20250828#Text> (дата звернення: 15.03.2026).
14. Давченко Т. М. Підстави для відкриття кримінального провадження за фактом доведення до банкрутства: ознаки та джерела інформації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 299–302.
15. Слома В. М. Виконання зобов'язань із множинністю осіб за цивільним законодавством України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 6 (15). С. 67-69.
16. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 1 лют. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 15.03.2026).
17. Левшина Я. О. Солідарна відповідальність у процедурі банкрутства. *Судова апеляція*. 2019. № 4 (57). С. 80-87.
18. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 09.06.2022 у справі № 904/76/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106477436> (дата звернення: 15.03.2026).
19. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28.09.2021 у справі №761/45721/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101473371> (дата звернення: 15.03.2026).
20. Жуков С. В. Особливості солідарної та субсидіарної відповідальності: презентаційні матеріали доповіді на I Національному форумі «Неплатоспроможність та банкрутство в Україні. Виклики воєнного часу». Верховний Суд, 02.06.2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Subs_vidp_Jukov_02_06_2023.pdf (дата звернення: 15.03.2026).
21. Умисне банкрутство: теорія і практика субсидіарної відповідальності. Науково-практичний посібник. П.Д. Пригуза, А.П. Довгань, Д.В. Катречко; за загальною редакцією к.ю.н. П.Д. Пригузи, м. Херсон, 2020, 180 с.

22. Про банкрутство: Закон України № 2343-XII від 14.05.1992 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/ed19920514#Text> (дата звернення 15.03.2026).
23. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України № 2343-XII від 14.05.1992 р. (у редакції від 30.06.1999 р.). Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/ed19990630#Text> (дата звернення 15.03.2026).
24. Пригуза П. Д. Умисне банкрутство: теорія і практика субсидіарної відповідальності: презентаційні матеріали. Дніпровське регіональне відділення НІСЦ України, 12–16.04.2021. URL: <https://uba.ua/documents/events/2021/2%20%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%B3%D1%83%D0%B7%D0%B0.pdf> (дата звернення: 15.03.2026).
25. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України № 2343-XII від 14.05.1992 р. (у редакції від 22.12.2011 р.) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/ed201301186#Text> (дата звернення 15.03.2026).
26. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України № 2971-IX від 20.03.2023/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2971-20#Text> (дата звернення: 15.03.2026).
27. Бірюков О.М. Наука про банкрутство: вибрані праці. Київ: Алерта, 2024. 562 с.
28. Directive (EU) 2019/1023 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on preventive restructuring frameworks, on discharge of debt and disqualifications, and on measures to increase the efficiency of procedures concerning restructuring, insolvency and discharge of debt, and amending Directive (EU) 2017/1132 (Restructuring and Insolvency Directive). OJ L 172, 26.06.2019. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1023/oj/eng> (дата звернення: 15.03.2026).
29. Directive (EU) 2026/799 of the European Parliament and of the Council of 30 March 2026 harmonising certain aspects of insolvency law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2026/799/oj> (дата звернення: 25.04.2026).
30. Gahan K., O'Grady T., Colgan B., Rice K., O'Brien C., Peart R., Turner T. EU Insolvency Harmonisation Directive approved: practical implications. Matheson Insights, March 2026. URL: <https://www.matheson.com/insights/eu-insolvency-harmonisation-directive-approved-practical-implications/> (дата звернення: 25.04.2026).
31. Insolvenzordnung (InsO) [Insolvency Code of Germany] of 5 October 1994 (Federal Law Gazette I, p. 2866), as amended. URL: <https://www.gesetze-im->

- internet.de/englisch_inso/print_englisch_inso.html?utm_source (дата звернення: 15.03.2026).
32. Insolvency Act 1986: Act of the Parliament of the United Kingdom of 25 July 1986. London: The Stationery Office, 1986. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/45/contents> (дата звернення: 15.03.2026).
33. McCormack G., Keay A., Brown S. Directors' liability and disqualification. *European Insolvency Law*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2016. P. 24-64.
34. Code de commerce. Livre VI: Des difficultés des entreprises (Торговий кодекс Франції. Книга VI: Про труднощі підприємств), tel que modifié par la loi n° 2005-845 du 26 juillet 2005 de sauvegarde des entreprises et l'ordonnance n° 2021-1193 du 15 septembre 2021 portant modification du livre VI du code de commerce. Légifrance. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGISCTA000006133200> (дата звернення: 15.03.2026).
35. Паніотов О. К. Правове регулювання субсидіарної відповідальності в справах про неплатоспроможність: порівняльно-правовий аналіз. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 5, ч. 1. С. 393–399. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.1.65> (дата звернення: 15.03.2026).
36. Васьковський О. «Притягнення керівників чи засновників боржника до солідарної, субсидіарної відповідальності є винятковим механізмом відновлення порушених прав кредиторів». *Юридична практика*. 22.12.2025. URL: <https://pravo.ua/prytiahnennia-kerivnykiv-chy-zasnovnykiv-borzhnyka-do-solidarnoi-subsydiarnoi-vidpovidalnosti-ie-vyniatkovym-mekhanizmom-vidnovlennia-porushenykh-prav-kredytoriv-oleh-vaskovskyi/> (дата звернення: 15.03.2026).
37. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 23.03.2026).
38. European Court of Human Rights. Case of Lekić v. Slovenia (Application no. 36480/07): Judgment of the Grand Chamber. Strasbourg, 11 December 2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-188070> (дата звернення: 23.03.2026).
39. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 6 лютого 2018 року № 2275-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 13. Ст. 69. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19> (дата звернення: 23.03.2026).
40. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства: наказ

- Міністерства економіки України від 19 січня 2006 року № 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665-06> (дата звернення: 23.03.2026).
41. Про затвердження Порядку проведення аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання щодо наявності ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності: наказ Міністерства юстиції України від 10 вересня 2020 року № 3105/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0877-20> (дата звернення: 23.03.2026).
 42. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 22.04.2021 у справі № 915/1624/16. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97451198> (дата звернення: 23.03.2026).
 43. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 22.01.2026 у справі № 922/3873/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133782463> (дата звернення: 23.03.2026).
 44. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 18.12.2025 у справі № 911/1603/24 (911/133/25). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132746006> (дата звернення: 23.03.2026).
 45. Грек Б.М. Банкрутство. Цивільний та кримінально-правовий аспекти: Монографія. – К.: Прецедент, 2006. 303 с.
 46. Горват І. В. Притягнення до субсидіарної відповідальності в процедурі банкрутства. Цивільно-правові аспекти. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 1. С. 72–76. DOI: <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-13> (дата звернення: 23.03.2026).
 47. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 16.06.2020 у справі № 910/21232/16. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89910859> (дата звернення: 23.03.2026).
 48. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 22.11.2023 у справі №910/4685/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115858928> (дата звернення: 23.03.2026).
 49. Банкрутство в Україні. Ключові судові рішення Верховного Суду. Цікаві факти. Упоряд.: управління аналітичної та правової роботи Касаційного господарського суду департаменту аналітичної та правової роботи; судова палата для розгляду справ про банкрутство, відпов. за вип. кандидат юридичних наук, секретар судової палати, суддя О. В. Васьковський. Київ, 2026. 80 с.

50. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 30.01.2018 у справі № 923/862/15. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72008724> (дата звернення: 23.03.2026).
51. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 18.02.2026 у справі №904/1212/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134423551> (дата звернення: 23.03.2026).
52. Кабенюк Ю. В. Принцип безсумнівної повноти дій ліквідатора у ліквідаційній процедурі крізь призму судової практики. *The Journal of Eastern European Law*. 2021. № 91. С. 54–60.
53. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 12.09.2019 у справі № 914/3812/15. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84454011> (дата звернення: 25.03.2026).
54. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань провадження та застосування процедур банкрутства у період дії воєнного стану: Закон України від 13 липня 2023 року № 3249-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3249-20> (дата звернення: 25.03.2026).
55. Пригуза П. Д. Солідарна відповідальність при приховуванні банкрутства: практика і право. *Судово-юридична газета*. 06.01.2026. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/350276-solidarnaya-otvetstvennost-pri-sokrytii-bankrotstva-praktika-i-pravo> (дата звернення: 25.03.2026).
56. Ухвала Господарського суду Хмельницької області від 05.01.2026 у справі №924/922/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133212023> (дата звернення: 25.03.2026).
57. Рішення Господарського суду Сумської області від 24.11.2025 року у справі №920/604/24(920/1357/25). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132195539> (дата звернення: 25.03.2026).
58. Ухвала Господарського суду Черкаської області від 28.10.2025 року у справі № 925/1339/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131882838> (дата звернення: 25.03.2026).
59. Поляков Б. М. Непрацюючий двигун, або Ілюзорна відповідальність керівника боржника за неініціювання справи про банкрутство. *Закон і Бізнес*. 2020. № 4 (1458). URL: <https://zib.com.ua/ua/141207-ilyuzorna-vidpovidalnist-kerivnika-za-neiniciyuvannya-spravi.html> (дата звернення: 30.03.2026).
60. Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII (у редакції станом на 01.04.2023). URL:

- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19/ed20230401> (дата звернення: 30.03.2026).
61. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 04.09.2024 у справі №908/3236/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122021182> (дата звернення: 30.03.2026).
62. Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII (у редакції станом на 15.11.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19/ed20241115#n458> (дата звернення: 30.03.2026).
63. Дубовський П. В. Cash flow test, як підстава відкриття справи про банкрутство. *Scientific research: modern challenges and future prospects: зб. матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. конф.* (Мюнхен, Німеччина, 17-19 лют. 2025 р.). Munich: MDPC Publishing, 2025. С. 412-415. ISBN 978-3-954753-06-2. URL: <https://sci-conf.com.ua/vii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-scientific-research-modern-challenges-and-future-prospects-17-19-02-2025-myunhen-nimechchina-arhiv/> (дата звернення: 30.03.2026).
64. Кроян К. Загроза неплатоспроможності: негативний але рятівний сигнал для бізнесу. LIGA.net. 2025. URL: <https://www.liga.net/ua/economics/opinion/zahroza-neplatospromozhnosti-nehatyvnyy-ale-riativnyy-syhnal-dlia-biznesu> (дата звернення: 30.03.2026).
65. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 02.11.2022 у справі №902/1068/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107352912> (дата звернення: 30.03.2026).
66. Пригуза П. Д. Солідарна & субсидіарна відповідальність: передбачуваність банкрутства. Закон і Бізнес. 2024. URL: <https://zib.com.ua/ua/161222.html> (дата звернення: 30.03.2026).
67. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 06.12.2022 у справі № 910/2971/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108058803> (дата звернення: 30.03.2026).
68. Пригуза П. Д. Як подолати проблеми практики щодо солідарної відповідальності керівника. Закон і Бізнес. 2022. № 5 (1563). URL: <https://zib.com.ua/ua/150477.html> (дата звернення: 30.03.2026).
69. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 07.10.2025 у справі №902/1302/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130859339> (дата звернення: 30.03.2026).